

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого-педагогічний факультет
Кафедра початкової освіти

ЗБАГАЧЕННЯ ДУХОВНОГО СВІТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ЗАСОБАМИ АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ НА УРОКАХ
СЛОВЕСНОСТІ

Кваліфікаційна робота

студента групи ПОм/24

ступеня вищої освіти магістр

спеціальності 013 Початкова освіта

Фролова Володимира Сергійовича

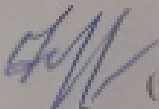
Керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент

Кравцова І.А.

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Фролов Володимир Сергійович, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав(ла) і не одержував(ла) недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело. Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлений(а). Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

 (підпис)

Зміст

Вступ.....	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗБАГАЧЕННЯ ДУХОВНОГО СВІТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	9
1.1. Визначення поняття «духовність» у психолого-педагогічній літературі.....	9
1.2. Вплив художньої літератури на естетичне виховання молодших школярів.....	14
1.3. Збагачення духовного світу молодших школярів засобами аналізу художніх творів на уроках словесності.....	21
Висновки до розділу I.....	33
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА НА УРОКАХ СЛОВЕСНОСТІ ЗАСОБАМИ АНАЛІЗУ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ЯК ЕФЕКТИВНОГО ВПЛИВУ НА ЗБАГАЧЕННЯ ДУХОВНОГО СВІТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	34
2.1. Стан досліджуваної проблеми у практиці сучасної початкової школи.....	34
2.2. Аналіз чинної програми і підручників з обраної теми.....	38
2.3. Дослідно-експериментальна програма	53
2.4. Результати дослідно-експериментальної роботи.....	61
Висновки до розділу II.....	65
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	69
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сьогодні в Україні криза торкнулася майже всіх сфер життя людини – від економіки до культури і духовності. Нагальним великим і складним завданням постало формування духовного світу дітей, як провідної якості особистості. Радикальні зміни, що відбуваються в сучасному освітньому процесі спонукають до пошуків нових ефективних шляхів виховання молодших школярів, їх інтелектуального та духовного розвитку.

Як зазначено у Державному стандарті початкової освіти: «актуальним завданням є забезпечення можливості постійного духовного вдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації» [12].

З прийняттям Концепції Нової української школи важливим завданням реформування освіти стало відродження й розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян, формування освіченої особистості творчої особистості, зміцнення її фізичного, морального та духовного здоров'я [47,с.6].

У законі «Про загальну середню освіту» зазначається, що забезпечення розвитку людини, відродження культури та духовності в усій різноманітності вітчизняних і світових зразків є необхідним для підвищення освітнього рівня в Україні до рівня розвинених країн світу шляхом докорінного реформування її структурних, організаційних засад [59].

Питання духовності на сучасному гуманістичному етапі розвитку освіти стає все більш актуальним. Сьогодні на дитину з самого народження обрушується величезний масив інформації: ЗМІ, школа, Інтернет, використання гаджетів – усе це сприяє скоріше розмиванню моральних норм і змушує нас серйозно зайнятися проблемою ефективного збагачення духовного світу молодших школярів.

Всебічний гармонійний розвиток особистості не можна уявити без її естетичної спрямованості. Естетичне виховання передбачає розвиток в людини почуттів прекрасного, формування вмій і навичок творити красу у навколишній дійсності, вміти відрізнити прекрасне від потворного, жити за законами духовного світу.

Саме тому найважливішим завданням сучасної педагогіки є розвиток духовного потенціалу підростаючого покоління, формування його інтелектуальної, моральної та естетичної культури через активний інтерес до великої історії свого народу, національної та світової культур [13,с.31].

У зв'язку з цим збагачення духовного світу є однією з найважливіших складових виховання особистості, і має ґрунтуватися на принципах гуманізму, демократизму, єдності сім'ї та школи, успадкування від покоління до покоління.

Відповідно одним із головних завдань виховної діяльності в НУШ є формування національної свідомості, забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до культури та історії народу [46,с.206].

Морально-духовне становлення дітей та учнівської молоді, їх підготовка до активної, творчої, соціально значущої, сповненої особистісного смислу життєдіяльності є найважливішою складовою розвитку суспільства та держави. Державна політика в галузі виховання визначається принципами гуманістичної педагогіки, сформульованими в Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Національній доктрині розвитку освіти, Конвенції ООН про права дитини. Закладена в них методологія виховання надає пріоритет розвиненій особистості, її життєвому й професійному самовизначенню, самореалізації, життєтворчості у відповідності з національними цінностями [59].

Невичерпним джерелом інформації в цьому плані є уроки словесності, адже вони дають відповіді на багато історичних питань, розкривають неосяжні

поля минулого і сьогодення, розкривають глибину психологію і національну ментальність українців, розвивають національний характер.

Мова є не тільки провідним засобом спілкування між людьми, а й головним знаком і символом країни і народу, який гарантує єдність, свободу і культурний розвиток національної спільноти, стоїть на сторожі збереження національної самобутності, здорового духовного світу інтелектуального розвитку, а отже, є потужним засобом підвищення національної свідомості. Століттями під імперською окупацією українська мова пригнічувалася, заборонялась і знищувалася. На носіїв солов'їної мови дивляться зневажливо, що змушує покоління за поколінням віддалятися від рідної мови. Незважаючи на мововбивство, українська мова вижила, оскільки є однією з найдавніших і найкрасивіших мов світу [7,с.66].

Художні твори для учнів початкової школи є одним із найважливіших засобів формування духовних цінностей молодших школярів. Вони розширюють життєвий досвід здобувачів освіти, створюють для них духовно-емоційне середовище, де моральні переживання збагачують і сприяють духовному розвитку особистості.

Тому вчителі при підготовці уроків словесності повинні визначити для себе деякі категорії моральної етики та естетики патріотизму, які є основою для формування духовності і національної свідомості молодших школярів.

Оскільки духовність є специфічно людською якістю, яка визначає прагнення до гармонії у внутрішньому і зовнішньому світі, вона розглядається в багатьох аспектах, пов'язаних з життям людини. Зокрема, теми духовності, моралі, моральної свідомості, самосвідомості, індивідуальної відповідальності порушувалися у працях багатьох філософів (Г.Васянович, І.Зязюн, В.Кремень, В.Онищенко, А.Урсул), релігійних філософів і теологів (А.Кравчук, А.Кураєв, М.Мариневич, О.Мень, Ж.М.Обер), психологів (Ю.Орлов, Е.Помиткін, М.Савчин, В.Слободчиков), педагогів (Г.Ващенко, О.Вишневський, М.Євтух, В.Пилипчук, В.Сухомлинський, Т.Тюріна) тощо. Основні положення їх робіт

збагатили практику духовного виховання загалом і молоді зокрема, але сучасні реалії вносять зміни у виховний процес, які потребують негайного реагування [11,с.132].

Тому темою нашого дослідження ми обрали «Збагачення духовного світу молодших школярів засобами аналізу художнього твору на уроках словесності».

Мета роботи – дослідити і експериментально перевірити роль аналізу художнього твору на уроках словесності як засобу збагачення духовного світу молодших школярів.

Завдання дослідження:

1. Вивчити стан досліджуваної проблеми у психолого-педагогічній і методичній літературі.
2. Дослідити визначення «духовність» у науковій літературі.
3. Визначити вплив художньої літератури на збагачення духовного світу молодших школярів.
4. Дослідити стан досліджуваної проблеми у практиці сучасної початкової школи.
5. Зробити аналіз чинної програми і підручників з теми дослідження.
6. Скласти програму експериментального навчання.
7. Провести дослідно-експериментальну роботу.
8. Одержані результати оформити у вигляді висновків.

Об'єкт дослідження: збагачення духовного світу молодших школярів на уроках словесності.

Предмет дослідження: художні твори (їх аналіз).

Гіпотеза дослідження: за умови правильно організованої роботи під час аналізу художніх творів на уроках словесності буде ефективно відбуватися процес збагачення духовного світу молодших школярів.

Методи дослідження. Для досягнення мети та розв'язання поставлених задач дослідження використано такі методи:

- теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення, абстрагування);
- емпіричні (узагальнення педагогічного досвіду, спостереження, тестування, педагогічний експеримент);
- методи математичної статистики.

Експериментальна база. Дослідницька робота проводилась на базі Комунального закладу загальної середньої освіти ліцею №12 Жовтководської міської ради. У експерименті взяли участь учні 4 – А (30) і 4 – Б (34) класів. Всього 64 учні.

Практична цінність дослідження полягає у розробці і практичному застосуванні експериментальної програми, спрямованої на збагачення духовного світу молодших школярів на уроках словесності. Програма може бути використана вчителями початкових класів з метою підвищення рівня збагачення духовного світу молодших школярів. Матеріали магістерської роботи можуть бути використані у майбутній професійній діяльності автора.

Апробація результатів дослідження. За результатами дослідження опубліковано статті:

1. Фролов В.С. «Збагачення духовного світу молодших школярів засобами аналізу художнього твору на уроках словесності». (Актуальні питання теорії і практики початкового навчання : зб. наук. пр. студентів. Кривий Ріг: КДПУ, 2025. Подано до друку.).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаної літератури, що нараховує 80 джерел та 7 сторінок додатків. Загальний обсяг роботи – 83 сторінки, з яких 76 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗБАГАЧЕННЯ ДУХОВНОГО СВІТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1.1.Визначення поняття «духовність» у психолого-педагогічній літературі.

Історично склалося два основних підходи до розуміння природи духовності: релігійний і світський. Згідно з першим, названий термін є відображенням внутрішнього духу людини та пов'язується з релігійністю, наближенням людини до ідеалу, яким є Творець, любов'ю до нього. Найпоширенішим з цих поглядів є визначення духовності як бажання людини до:

- ✓ свободи від усього, що відбувається, насичення життя вищим божественним змістом;
- ✓ правдивість, доброта, краса, спілкування з іншими та доброзичливе ставлення до природи;
- ✓ зв'язок з Богом [19,с.12].

Сутність духовності полягає в самовдосконаленні, розкритті свого духовного начала без втручання божественних сил. Таким чином, зазначена категорія характеризується наступним чином:

- складний психічний феномен самоусвідомлення особистості, внутрішнє сприймання, привласнення нею сфери культури, олюднення, вростання в неї й розуміння як власного надбання;
- цілеспрямоване прагнення до вдосконалення, що характеризує вищий рівень її інтелектуального та етично-естетичного розвитку, активності та творчості в праці, прагнення до самовдосконалення;
- духовність – властивість особистості вільно вибирати між ієрархією цінностей (матеріальних і духовних), що в свою чергу визначає свободу орієнтації на ідеал, сенс життєвого укладу;
- розвивати та реалізовувати сенс буття (духу) як людини через

самопізнання, самовизначення та самореалізацію особистості;

- особливий інтелектуально-чуттєвий емоційний стан людини, що виникає на позитивному тлі її поведінки та вчинків і характеризує її цілісність як особистості» [23,с.36].

Український педагогічний словник за редакцією С.У.Гончаренко визначає *духовність* як індивідуальне вираження в системі особистісних мотивацій двох базових потреб: ідеальної потреби знати та соціальної потреби жити і діяти для «інших». Під категорією духовності розуміється потреба пізнати світ, себе, сенс і мету свого життя [15,с.206].

О.В.Сухомлинська зауважує: «Мета формування духовності - це виховання в дітей та молоді високих інтелектуально-моральних інтересів і запитів, ціннісних поглядів, орієнтацій та переконань; створення таких умов, які б сприяли розвитку моральної активності дитини; формування моральної спрямованості її психічної діяльності, моральності потягів, інтересів, поглядів, думок, переконань» [67,с.14].

Головну роль у духовному розвитку особистості відіграє процес виховання, де духовне виховання є не просто одним із багатьох аспектів, а «... є основою формування всіх якостей, що характеризують людину як особистість, як психофізична і соціальна істота є феноменом, що зумовлює формування значущої життєвої позиції людини у світі, виявлення й усвідомлення нею людяності [6,с.70].

Формування духовності особистості визначається особливостями організації «духовного виробництва», під яким у педагогічному контексті розуміється педагогічний процес, у якому створюються умови для залучення, розвитку та закріплення загальнолюдських цінностей у життєдіяльності особистості, збагачення її духовних інтересів. Саме існування ціннісних орієнтацій сприяє якісним внутрішнім змінам.

Варто зауважити, що створення умов для виховання духовності школярів і досягнення певних результатів, у подальшому сприятимуть їх саморозвитку

протягом усього життя.

Ідея виховання гармонійної особистості не нова, вона сягає своїм корінням у глибоку давнину. Вже Платон показниками повноцінного розвитку особистості вважав гармонію інтересів держави і громадян, духовну і фізичну красу; Аристотель пропонував гармонійний розвиток трьох сторін виховання: фізичного, морального і духовного [33,с.20].

І.Д.Бех, О.Я.Савченко, Є.В.Бондаревська, Т.І.Власова, В.В.Серебряк та ін., у свою чергу, також вказують на значенні виховання «духовності» у підростаючого покоління. Ці дослідники вважають, що діалектика поняття «духовність» проявляється в тому, що основою духовності людини є моральні цінності та чесноти, а рівень морального розвитку відображається рівнем своєї духовної сили [31,с.67].

Без духовності неможливі вчинки учнів, які заслуговують на повагу та захоплення. Лише тоді вони розвивають духовні сили, які обмежують і запобігають перетворенню бажань у примхи, коли все йде добре, культивуючи моральні стосунки у своєму повсякденному житті.

У рамках особистого духовного виховання учень починає актуалізувати накопичений соціальний досвід, усвідомлюючи, що він має право на повноцінне існування, право бути собою.

До основних функцій духовності особистості відносимо:

- розширення світогляду;
- визначення сенсу свого життя, істини між добром і злом;
- осмислення духовних цінностей;
- допомогу в адекватній характеристиці певної ситуації та реакції на неї;
- спонукання до активності, цілеспрямованої поведінки, спілкування, праці над недоліками;
- орієнтацію на духовне самовдосконалення;
- формування готовності до постійного використання в думках і вчинках вічних ідеалів Краси, Добра, Гідності, Гуманізму [48,с.32].

«Краса, – могутній засіб виховання чутливості душі, – писав видатний український педагог Василь Сухомлинський (1918 – 1970). – Це вершина, з якої ти можеш побачити те, чого без розуміння і почуття прекрасного, без захоплення і натхнення ніколи не побачиш. Краса – це яскраве світло, що осяває світ. При цьому світлі тобі відкривається істина, правда, добро; осяяний цим світлом, ти стаєш відданим і непримиренним. Краса вчить розпізнавати зло і боротися з ним. Я б назвав красу гімнастикою душі, вона виправляє наш дух, нашу совість, наші почуття і переконання. Краса – це дзеркало, в якому ти бачиш сам себе і завдяки йому так чи інакше ставишся сам до себе» [54,с.21]

Гармонійний, всебічний розвиток особистості неможливий без естетичної вихованості, духовності її світу.

Естетичне виховання – педагогічна діяльність, спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси.

Метою естетичного виховання є високий рівень естетичної культури особистості, її здатність до естетичного освоєння дійсності [56,с.96].

Естетична культура – сформованість у людини естетичних знань, смаків ідеалів, здібностей до естетичного сприймання явищ дійсності, творів мистецтва, потреба вносити прекрасне в оточуючий світ, оберігати природну красу.

Її рівень виявляється як у розвитку всіх компонентів естетичної свідомості (почуттів, поглядів, переживань, смаків, потреб, ідеалів), так і в розвитку умінь і навичок активної перетворюючої діяльності у мистецтві, праці, побуті, людських взаєминах [78,с.144].

Естетична свідомість – форма моральної свідомості, яка є художньо-емоційним освоєнням дійсності через естетичні сприйняття, почуття, судження, смаки, ідеали і виражається в естетичних поглядах та мистецькій творчості.

Структуру естетичної свідомості складають:

1. Естетичні сприйняття. Виявляються у спостережливості, вмінні, помітити найсуттєвіше, що відображає зовнішню і внутрішню красу предмета, явища, процесу, відчувати радість від побаченого, відкритого.
2. Естетичні почуття. Почуття насолоди, які відчуває людина, сприймаючи прекрасне в оточуючій дійсності, творах мистецтва.
3. Естетичні судження. Передають ставлення особистості до певного об'єкта, явища. У педагогічній практиці недопустиме нав'язування учням вчителем своїх міркувань. Навпаки, він повинен допомагати їм виявляти самостійність при з'ясуванні естетичної вартості предметів.
4. Естетичні смаки. Постають як емоційно-оціночне ставлення людини до прекрасного. Мають вибірковий, суб'єктивний характер. Стандартних смаків не існує, вони пов'язані з індивідуальним баченням і сприйняттям.
5. Естетичний ідеал. Це своєрідний зразок, з позиції якого особистість оцінює явища, предмети дійсності. Відображає уявлення про красу, її критерії [76,с.4].

Найважливішим завданням естетичного виховання є формування і розвиток естетичного сприйняття, яке складає основу естетичного почуття.

Зміст естетичного виховання конкретизується у програмах з літератури, музики, образотворчого мистецтва, основ наук, у різних самодіяльних об'єднаннях учнів (літературні, драматичні, кіно-фотогуртки), у роботі студій (художніх, спортивних), під час факультативних занять з естетики, різних видів художньої творчості, історії мистецтва.

Джерелами естетичного виховання є художня література.

Художня література – один із найважливіших засобів формування духовних цінностей молодших школярів. Вона розширює життєвий досвід учнів молодшого шкільного віку, створює для них духовно-емоційне середовище, де моральні переживання збагачують і сприяють духовному розвитку їх особистості. Учні в молодшому шкільному віці дуже емоційні,

тому читаючи твори художньої літератури, вони можуть увійти в образ будь-якого героя і пережити події, які з ним відбувалися.

1.2. Вплив художньої літератури на естетичне виховання молодших школярів

Одним із чинників всебічного гармонійного розвитку особистості молодшого школяра є її естетичне виховання.

Естетичне виховання – складова частина виховного процесу, безпосередньо спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини.

Методологічною засадою естетичного виховання є естетика – наука про загальні закономірності художнього освоєння дійсності людиною, про сутність і форми відображення дійсності й перетворення життя за законами краси, про роль мистецтва в розвитку суспільства [10,с.76].

Ще Аристотель свого часу зазначав, що якщо ми піклуємося лише про розумовий розвиток молодшої людини, забуваючи про необхідність розвитку її почуттів, то ми йдемо назад, а не вперед [49,с.109].

Передові педагоги наполягають на необхідності виховання, почуттів, усвідомлюючи труднощі цієї роботи. В.Сухомлинський свого часу наголошував: «Учити відчувати – це найважче, що є у вихованні. Школа щирості, чуйності, співчутливості – це дружба, товариськість, братерство. Учень відчуває найтонші переживання іншої людини тоді, коли вона робить щось для щастя, радості, душевного спокою людей» [52,с.67].

Виховання почуттів (етико-естетичне виховання) – найголовніша турбота вчителя-педагога, особливо вчителя початкової школи. Однак на уроках словесності у процесі вивчення художніх творів зазвичай здебільшого переважає логічне, раціональне начало. З приводу цього Оскар Уайльд зауважував, що є два способи не любити мистецтво: один – це просто його не любити; другий – любити його раціоналістично. Інколи педагоги забувають про саму природу художнього слова, що як те дзеркало показує людську душу

в її найкращих поривах і найстрашніших помилках, прагне передати нам хвилю почуттів, погляди, болі й радощі людей [39,с.42].

Естетичне освоєння дійсності дітьми починається вже в дошкільному віці. Вони помічають елементи краси в тому, що їх оточує: милуються і сонячним світлом, і красою веселки, і квітами, і зеленню дерев, і дощовими краплями. Але це захоплення елементарне, як елементарне і вираження такого почуття.

«Естетичні почуття – це почуття, що виникають у процесі художнього пізнання дійсності» [54,с.21].

В естетичних почуттях виявляється ставлення людини до предметів і явищ, яке виникає там, де особистість розкриває в предметах і явищах красиве і відповідно оцінює його. Оцінний момент – характерна риса естетичного почуття, що є елементом естетичного виховання.

Судження про естетичну привабливість предмета, художнього твору є результатом порівняння чуттєвих вражень від сприймання об'єкта із засвоєною естетичною нормою, що склалася в суспільстві.

Завдання вчителя НУШ – прищеплювати учням і постійно підтримувати в них бажання читати, що сприяє передусім поліпшенню культури мовлення, збагаченню духовного світу, вдосконаленню техніки мовлення. Педагог має збагачувати учнів і щедротами своєї душі, і матеріалом художньої творчості. Вміло організована робота з мистецтвом художнього слова включає молодшого школяра у творчу працю, яка ґрунтується на прагненні вчителя розвивати емоційну сферу учня, формувати й удосконалювати естетичну культуру, свідомість та естетичну поведінку [46,с.22].

Таку вимогу диктує сама специфіка художньої літератури, в якій поєднуються раціональне і чуттєве. Складний процес формування гармонійно розвиненої особистості неможливий без удосконалення його емоційного сприйняття.

У наш час можна з упевненістю стверджувати, що однією з найактуальніших і найзагальніших проблем сучасного світу є проблема дитячого читання. У зв'язку з розвитком цифрових технологій учні просто перестали читати, в результаті чого страждають грамотність, інтелект, емоційне і моральне виховання і багато інших складових гармонійного розвитку особистості молодшого школяра.

Ніхто не буде заперечувати, що пейзажна лірика, поряд з іншими творами мистецтва, надає найбільший вплив на естетичне виховання підростаючого покоління, всебічне формування особистості учня на всіх етапах його розвитку, на розвиток творчих сил людини, дозволяють усвідомити, що оточуюче їх життя різноманітне, побачити красу навколишнього світу і непривабливі сторони дійсності. По відношенню до дитини, пізнає і сприймає мистецтво, воно виконує кілька функцій: виховну, освітню, долучає до соціальних явищ, формує почуття прекрасного, вчить насолоджуватися, радіти. Якщо людину з дитинства не долучати до прекрасного, то вона може залишитися байдужою до великої сили впливу художнього твору. Неможливо заперечувати той факт, що душа дитини в однаковій мірі сприйнятлива і до рідного слова, і до краси природи, і до музичної мелодії, і до живопису, адже кожна дитина – природжений художник, музикант, поет. І для того, щоб він міг творити яскраво, талановито, самобутньо, необхідно створити сприятливі умови [57,с.18].

Читання є процесом пізнання оточуючого світу через мову. Кожний предмет, явище дійсності, людські риси, почуття, думки позначаються певними словами. Дитина, навчившись говорити, несвідомо оволодіває номінативною функцією слова. Кожне слово для неї позначає певний об'єкт дійсності. Навчившись читати, діти зустрічають вже відомі їм слова у різних контекстах. Одне й те саме слово може виконувати різні функції залежно від його вживання в епічних, ліричних чи драматичних творах. На основі сприймання одного й того самого слова в різному контексті, в уяві дитини

виникають різні образи. Таким чином розвивається творча уява школяра, поширюється його емоційно – чуттєвий досвід, набувається нова інформація, зростає інтелект [18,с.9].

Художня дитяча література невіддільна від краси, вона сприяє розвитку в учнів почуття емоційної насолоди, необхідної для прекрасного у чистій душі, чуйності, героїзму та інших понять. Оскільки молодші школярі навчаються через почуття та емоції, а не лише через логіку, художні твори вчать їх, як використовувати свої духовні сили. Мистецтво дитячої літератури збільшує можливості пізнання світу очима автора, допомагає учням виявити власний емоційно-естетичний відгук на зображене, усвідомити свої почуття [24,с.15].

У молодшому шкільному віці учні надзвичайно уважні до художнього слова, дуже активні у емоційному сприйманні літературного твору. Саме у молодших школярів відбувається активний розвиток уяви, необхідної для повного розуміння словесного образу, основних зв'язків у творі, характеру персонажа, його дій, вчинків, переживань, мотивів поведінки. Науковці відзначають такі особливості учнів початкової школи, як емоційна активність здатність до співпереживань героям, розуміння образної будови твору. Художня література є одним з важливих засобів впливу на виховання особистості молодшого школяра, оскільки молодші школярі люблять читати [75,с.64].

Мистецтво слова – ефективний засіб розвитку дитини молодшого шкільного віку, оскільки саме в ньому представлені ідеальні моделі високоморальної поведінки особистості та краси людського духу. У найкращих літературних зразках духовність людини розкривається в художніх образах, які викликають глибокі моральні та естетичні переживання, цим самим закладаючи фундамент духовності. Дитина, ототожнюючи себе, з яскравими героями, або подіями художнього твору, усвідомлюючи його текст і зміст, здатна на емоційні переживання, співчуття. Це сприяє виникненню в

учнів оціночного ставлення до дійсності, яка описується в ній. Звичайно, шлях до духовності в кожній людині суто індивідуальний. Але жодний духовно-ціннісний орієнтир не є вродженим, його потрібно прищеплювати дитині. І доречно тут може прислужитися художнє слово української літератури для дітей [80,с.5].

Ідейно-естетичне багатство художнього твору залежить від того, наскільки письменник зумів наповнити кожен образ, вагомим змістом, вкласти в нього певну силу емоційного заряду. Важливу роль в естетичному вихованні молодших школярів під час опрацювання художніх творів відіграє аналіз образів. У роботі над образами необхідно розкрити й оцінити не тільки ідейний зміст, а й естетичні якості самих персонажів, силу їх емоційно-духовного впливу. Художні образи дитячої літератури вказують на їх життєві погляди, рівень культури, професію, на мрії, прагнення. Часто у художніх творах для дітей автори уникають розгорнутої характеристики образів, використовують окремий засіб чи прийом, який впливав би на естетичне збагачення, допомагав домислювати, викликав асоціації. У тих випадках, коли у творі немає засобів творення зримості персонажів, необхідно посылатися на власну фантазію, добре усвідомлювати ті обставини, в яких вони діють, домальовувати їх словом, Аналіз образів головних героїв художнього твору на уроках словесності є основним джерелом естетичного впливу на учнів і ставить своїм завданням добре усвідомити естетичне значення позитивних персонажів. Для молодшого школяра образ художнього твору завжди пов'язаний з емоційним відгуком, сприйманням й уявленням. Він може викликати безліч найрізноманітніших почуттів і переживань в учнів [2,с.38]. Об'єктом зображення в мистецтві художнього слова дитячої літератури є не лише окрема дійсність, а й усі можливі людські переживання. Автор кожного художнього твору для дітей ставить перед собою завдання не просто про щось розповісти, бо в такому разі це була б звичайна інформація, а не художній твір, а відтворити образно, емоційно переконливо. Художні твори дитячої літератури, розривають

внутрішній світ переживань, думок, мрій, розширюють життєвий досвід молодших школярів, сприяють усвідомленню ними цінностей, норм поведінки. Осмислення змісту дитячих творів у яких описано почуття і вчинки головних героїв, викликає в учнів глибоке співпереживання, що є своєрідним особистісним засобом освоєння дійсності, дозволяє їм зрозуміти внутрішній світ інших людей [8,с.278].

Результатом уроків словесності є формування мислячого читача, який, опинившись наодинці з новою книгою, зможе зрозуміти її художню своєрідність, побачити авторську позицію і висловити власне грамотне судження про прочитане, приводячи вагомні аргументи.

Виховання творчого ставлення до справи, вміння бачити красу в буденному, прагнення випробувати почуття радості від самого процесу праці, пізнати таємниці і закони світобудови починається з раннього дитинства, триває в початковій школі. Коли дитина приходить в початкову школу, вона як і раніше відкрита для всього незвіданого, прагне не упустити нічого нового [38,с.15].

Людина живе в реальній дійсності. Вона пізнає навколишній світ, природу, людей, їх соціальні взаємовідносини. У процесі діяльності, спілкування з іншими людьми в людини складаються певні відносини з суспільством, колективом, з окремими його членами. Реальний світ у всій багатогранності відбивається в свідомості людини. Але людина не пасивно відображає навколишнє життя. Вона активно впливає на середовище, пізнає його і водночас суб'єктивно переживає своє ставлення до людей, предметів і явищ реального світу. Це ставлення проявляється в її інтересах, прагненнях, оцінках, почуттях. Отже, джерелом почуттів є реальний, незалежний від людини, об'єктивний світ. Почуття людини є своєрідною формою відображення світу, в якій знаходить свій вияв її суб'єктивне ставлення до світу [16,с.6].

На уроках словесності учні також люблять слухати вірші. Ритмомелодійне звучання впливає на чуттєве сприйняття і викликає емоційний відгук у душі маленького слухача. Для учнів молодшого шкільного віку характерна естетична сприйнятливність, природний відгук на красу вірша. Вони можуть передати свої враження словами «піднімається настрій», «сумно на душі», «схвильовано слухав». Першокласники ще не можуть пояснити, чому це так, але з часом, при результативному навчанні, виробляється вміння помічати, що викликало відповідний емоційний настрій. На основі неусвідомленого переживання краси форми твору виробляється чутливість до звуків, ритму, мелодійності, звучання вірша. Для духовного розвитку важливо зберегти естетичні почуття, не допускати спаду емоційності під час сприймання поетичного твору [50,с.14].

Естетичний вплив пейзажної лірики на молодших школярів значною мірою пояснюється тим, що прекрасне сприймається у доступній і привабливій формі. При цьому учні виявляють швидкі емоційні реакції. Ці особливості емоційних реакцій, наприклад, третьокласників пояснюються, з одного боку, швидкими переходами від одного емоційного стану до іншого, а з другого – не виробленістю навичок вираження почуттів або їх гальмування [20,с.28].

У початковій школі на уроках словесності є важливим донести думку художнього твору, ідейний зміст. Для цього необхідно, по-перше, щоб слова тексту в устах учителя не були звичайною інформацією про зміст твору, а мали певну силу емоційно-духовного впливу на учнів і, по-друге, щоби правильно керуватися текстом художнього твору, слід підготувати усі етапи наскрізної словесної дії та послідовного аналізу. Кожній дитині притаманний свій вияв почуттів, в залежності від виховання і культури поведінки, характеру, темпераменту, інших психологічних властивостей. Спостереження за виявом емоцій своїх однолітків дають можливість молодшим учням не лише помітити

й запозичити ті вияви, які характеризуються високою естетичною культурою, а враженням власних відчуттів [17,с.30].

Оскільки, слово – це виразник думки, то вміти використовувати слово для вираження почуттів, означає передавати свої наміри і думки, що спонукають до співчуття, співучасті, підтримки, довіри [14,с.11].

Глибоке розуміння учнями подій та вчинків літературних героїв активізує в цілому пізнання дитиною соціального простору, оволодіння вміннями міжособистісного спілкування у складний період розвитку суспільства. Художні персонажі допомагають молодшим школярам адаптуватися до надто складних життєвих обставин. Сприймання творів дитячої художньої літератури є активним процесом тісно пов'язаним з мисленням дитини, емоційного прояву людяності, щирості, доброти [9,с.148].

Сприяти розумінню кожного твору як мистецтва, відкриттю «таємниці» незвіданого є запорукою успішного естетичного виховання молодших школярів. Відкриття таємниць полягає в пробудженні інтересу учня до змісту твору, до глибокому сприйняттю прочитаного. Він ніби входить в побачений світ, вживається в самий твір, відкривається авторський задум. Тільки тоді вирішиться головна проблема уроків словесності – формування грамотного, естетично розвиненого читача через глибокий морально-естетичний вплив художнього твору на особистість [35,с.12].

Читання твору направлено на пробудження в учнів почуття радості, краси художнього слова, розвиток у них образного мислення і пов'язане з розумінням художнього твору як єдності форми і змісту, сприйняттям його образної конкретності і художнього узагальнення.

1.3. Збагачення духовного світу молодших школярів засобами аналізу художніх творів на уроках словесності

Збагачення духовного світу молодших школярів вимагає системного підходу. Як зазначають науковці, духовно-моральне виховання – організований цілеспрямований виховний процес сприяння

духовно-моральному становленню особистості, що веде до опанування і прийняття учнями ієрархії духовних цінностей. Духовно-моральне виховання учнів полягає у формуванні у представників підростаючого покоління таких рис духовної свідомості, як: почуття (совість, обов'язок, переконання, відповідальність, патріотизм); індивідуальне духовне заспокоєння (терпіння, послух); особистісна позиція (уміння відрізнити добро від зла, виявляти безкорисливу любов (до інших), готовність витримувати життєві випробування); духовно-цілеспрямована поведінка (готовність служити людині та Батьківщині, прояви духовної мудрості, милосердя, доброзичливості) [26,с.54].

Читання творів художньої літератури спонукає педагога будити і підтримувати зацікавленість учнів мистецтвом художнього слова, викликати в них відповідну реакцію на почуття, настрої, якими насичено твір; викликати переживання, а точніше співпереживання; зачаровувати твором, «переливати» в школяра бодай частку почуттів, якими насичено твір; прищеплювати учням і підтримувати в них бажання послухати твір ще й ще, вчитатися в нього, розібратися: в чому його краса, чарівна сила; душевна насолода [71,с.148].

Найдосконаліше володіння технікою читання і знання всіх правил логічної виразності не забезпечують успіху, якщо читець не володіє теорією і методикою аналізу художнього твору. На уроках словесності під час опрацювання творів літератури, вчитель має дбати не тільки про пізнання учнів навколишнього світу через аналіз тексту, а й про виховання глибоких і стійких почуттів про високу культуру емоційного, чуттєвого сприймання їх духовний світ. За допомогою художнього твору вчитель може мобілізувати на розв'язання цих завдань психіку учнів і водночас активізувати й розвивати їхній інтелект. Проте досягти такої мети можна лише за умови, якщо вчитель сам глибоко відчуває силу художнього твору і використовує її на уроці так, щоб емоційний заряд не минув дитячих сердець [22,с.26].

Учитель повинен застосовувати відповідні знання теорії і практики

виразного читання як найефективнішого засобу естетичного впливу, як естетичного виховання через літературу. Успіх педагога залежить насамперед від обов'язкової правильної підготовки до кожного уроку, яка має включати в себе попередню роботу над твором (опрацювання тексту відповідно до сприймань та аналізу його з учнями), а також визначення загальної мети уроку [29,с.64].

Забезпечити правильність читання твору, а це значить і правильність сприймання його змісту учнями може тільки серйозний попередній аналіз тексту. Вчитель заздалегідь повинен знати, як він читатиме твір, як аналізуватиме його з учнями. Тому підготовка до цього процесу потребує двох етапів аналізу тексту: літературознавчого і дійового (виконавського). Вони забезпечують:

1. Визначення ідейно-виховної, пізнавальної та художньо-естетичної вартості твору.
2. Окреслення завдань читця й аналіз твору з дітьми.

Перший етап – літературознавчий аналіз твору [30,с.14].

Будь-який художній твір відбиває естетично пережиті письменником картини життя, факти чи явища природи. Тому й підготовку до читання й аналізу його з учнями слід розпочинати з відомостей про автора: ознайомитися зі світоглядом, біографічними даними; з часом, на який припадає його життя і творчість, із його ставленням до дійсності того часу тощо. Такі дані полегшують роботу читця над твором.

Художні твори для початкових класів невеликі за обсягом і, на перший погляд, можуть здатися такими легкими, що начебто немає потреби заздалегідь готуватися до їх читання. Проте навіть найпростіший твір без попереднього опрацювання може викликати під час практичного вивчення на уроці труднощі та неузгодження, які зведуть нанівець усю роботу, спричинять поверхове розуміння учнями його суті, образів, художньої краси. Далеко не завжди для читця стає зрозумілою авторська оцінка відображення дійсності після першого,

часом неуважного прочитання тексту. А треба ще визначити ідейну суть і спрямованість, виховне й освітнє значення твору, а це означає: проаналізувати образи, усвідомити й оцінити всі компоненти твору, визначити власне ставлення до змальованих образів, явищ, подій [69,с.10].

Отже, слід не раз уважно прочитати твір, глибоко вникнути у зміст, причому розуміння тексту не зводити тільки до усвідомлення значень окремих слів чи висловів.

Ідейно-естетичне багатство твору залежить від того, наскільки письменник зумів наповнити кожен образ вагомим змістом, вкласти в нього певну силу емоційного заряду. Тим часом, образи, як відомо, створюються за допомогою слова, тому, щоб з'ясувати ідейно-естетичну функцію слова, треба розглядати його не ізольовано, а в контексті, тобто в поєднанні з іншими словами відповідно до загального змісту фрази [24,с.190].

Розгляд композиції та сюжет твору. При аналізі художнього твору, композиції та сюжету зумовлюється тим, що аналіз взаємозв'язку композиційних компонентів (образів, картин, подій, ситуацій) та виявлення й усвідомлення основних елементів ланцюга подій сюжету (експозиції, зав'язки, розвитку дії і особливо кульмінації – моменту найвищого напруження події) допомагають, по-перше, вникнути в ідейно-естетичний зміст твору, по-друге, знайти способи усної передачі ідейного змісту. При цьому не слід забувати, що композиція твору радує молодших школярів своєю гармонією, красою, душевним настроєм [41,с.23].

Аналіз художніх творів – це один із найвідповідальніших етапів у діяльності вчителя початкової школи, він сприяє проникненню в його ідейно-мистецьку серцевину. Завдання початкової школи і полягає в тому, щоб навчити учнів читати, слухати і сприймати художній твір. У процесі підготовки тексту до виконання і у процесі декламації збагачується образно-емоційна сфера, відбувається те, що прийнято називати працею душі [34,с.22].

Вивчення поетичних творів вимагає виховання почуттів, вміння

відтворити їх, оскільки лірика – це найвитонченіший рід поетичної творчості. Більша (порівняно з іншими жанрами) смислова місткість лірики, вищий ступінь її емоційної насиченості, ритмічне й евфонічне багатство – все це робить лірику найдосконалішою, найвищою і найважчою формою організацією мовлення [65,с.20].

Саме тому, що ступінь концентрації думки й почуття учнів початкової школи вищий, ніж в інших жанрах, вона вимагає більшої мобілізації уваги та душевних сил.

Завдання вчителя полягає в тому, щоби проникнути в «серце» поета, щоби збагнути зміст твору; саме ідейно-художній смисл, духовний його світ. Учень мусить знати не лише, про що йдеться в тексті, але й для чого промовляється він, бо з цього розуміння й знання народжується у нього власне тлумачення твору, його духовні прояви [53,с.323].

Учитель не повинен забувати, що саме в моменти такого натхнення, такого душевного підйому він формує душі своїх учнів, «переливає» в них частки багатой душі поета; коли ж такого натхнення нема, читане твору «омертвляється» [79,с.295].

Поетичні твори для дітей вміщують великий потенціал духовних цінностей, які можуть бути джерелом розвитку особистості – творчої, культурної. На уроках словесності одночасно з формуванням навичок читання важливо працювати з художнім твором як мистецтвом слова. Читання для дітей – це показник духовного, культурного, творчого розвитку. Важливо, щоб учень молодшої школи умів працювати з текстом, сприймати його. У процесі спілкування з яскравими художніми образами під час аналізу поетичних творів учням відкривається краса художнього слова, виховується інтерес до читання, естетичні смаки [70,с.117].

Поетичні твори – це картини, зіткані з почуттів, настроїв митця, образів, народжених його уявою. Такі твори називають ліричними, або лірикою.

Лірика (з грецьк. *Lira* – струнний, музичний інструмент, під акомпонемент

якого давні греки співали пісні) – один з основних літературних родів, у якому навколишня дійсність зображується шляхом передачі почуттів, настроїв, переживань, емоцій ліричного героя [37,с.26].

Витоки української лірики слід шукати в усній народній творчості. Входження дітей у світ літератури починається з фольклорних творів: дитячих пісень (пісні – небилиці, забавлянки, заклички, інсценівки, ігри), загадок, прислів'їв, приказок, скоромовок, лічилок. Завдання учителя під час роботи із цими творами – ознайомити учнів зі зразками фольклорних творів, їх змістовними особливостями. Фольклорний твір має бути представлений учням і як скарбниця національних знань, і як засіб формування уявлень про народну творчість, жанр, звукову образність, та образність художньої мови. Скоромовки, прислів'я, загадки – це твори, які зіткані з метафор, мають витончене звукове оформлення. Читаючи їх учень поринає у світ звуків, ритмів, ритм, доторкається до звукової й мовної образності твору, що має першорядне значення в мові художньої літератури. У скоромовці явище звукової образності представлено найчіткіше. Тому починати ознайомлення зі способами звукової організації вірша найкраще на матеріалі скоромовок. В основі загадки, як зазначає В. Науменко [41,с.22] часто знаходиться колоритна метафора, яка дає поетичний настрій усій темі, збуджує, стимулює художню уяву. Спостерігаючи за тим, як вона загадана, відгадуючи її, дитина робить перші кроки до розуміння метафоричної мови.

Основою прислів'я є узагальнено метафоричний зміст. Основою лічилки – ритм. Відчуття ритму і рими, уявлення про звукове оформлення – перші кроки на шляху до розуміння художньої мови твору.

Яскраве, мелодійне звукове оформлення допомагає «почути» твір, проіннятися його настроєм, відчути його естетичну цінність. Пізніше, читаючи твори різних жанрів, особливо пейзажну лірику, учні вслухатимуться у їх звучання, помітять, що звукові повтори, звукопис допомагають «почути», якими звуками наповнена описана картина [74,с.8].

Одним із головних завдань уроків словесності є прилучення учнів до світу поезії, знайомство їх із віршованою мовою як своєрідним типом мови.

Серед сучасних дітей важко знайти тих, хто любив би вірші. Неможливо переоцінити значення поезії в естетичному вихованні, формуванні особистості і розвитку творчих здібностей дитини. Вчителям потрібно знайти таку форму уроку, присвячену пейзажній ліриці, щоб третьокласники змогли оцінити і зрозуміти світ віршів. Такою формою уроку може стати, наприклад, подорож по календарю. Учні уважно слухають вірші, згадують і обговорюють картини, присвячені природі, правильно підібрана музика дає їм необхідний настрій. Однозначно можна стверджувати, що після такого уроку вони довго будуть пам'ятати і вірші, і музику, і полотна відомих художників [77,с.183]

Взагалі, читання – особливий вид творчості, читання віршів тим більше. Сприйняття поезії та насолода нею – процес багатогранний. Говорячи про учнів– читачів поезії, дослідники дитячого читання зазвичай підрозділяють їх на три стадії:

- 1) читачі, які люблять вірші,
- 2) читачі, які не люблять вірші,
- 3) читачі, які не вміють чітко виразити своє ставлення до віршів.

Ця класифікація приблизна та узагальнена [66,с.16].

Непідготовлений життєвим, емоційним досвідом маленький читач губиться в догадках, для нього часто вірш перетворюється в епізод з життя, в розповідь про дійсній події, він часто не відчуває віршованого мовлення, не бачить його.

На шляху до справжнього розуміння поезії читача підстерігає багато труднощів, він проходить різні стадії поетичної начитаності та розуміння поезії. В.Разова вважає, що у залежності від того, на якій із стадій знаходиться читач, його можна зарахувати до певного читачького типу [40,с.35].

Як же відбувається процес сприйняття поетичного твору? Відповідь знаходимо психологічних, лінгвістичних, літературознавчих

дослідженнях. Ритмомелодійне звучання тексту впливає на чуттєве сприймання і викликає емоційний відгук. Виділені логічним наголосом, паузами слова, прочитані тихіше чи голосніше швидше чи повільніше фрази, римування слів, викликають асоціації. В роботу включаються мовленнєва пам'ять та інтуїція. Виходячи з можливостей тексту і читача, вчитель моделює сприймання і розуміння тексту вірша.

На підготовчому етапі (до читання тексту) через зорове, слухове, сприймання образних прозових рядків, картин живопису учитель налаштовує на відповідну емоційну хвилю, на сприйняття художніх образів. Учитель виразно читає вірш. Первинне ознайомлення з віршем має викликати естетичні почуття, вразити, здивувати, захопити звучанням. Учень захоплюється і виникає бажання пізнати те, що здивувало. Після ознайомлення із твором учитель з'ясовує який настрій, які почуття викликав вірш. Проте учні часто не знаходять потрібних слів. Тому варто запропонувати їм набір слів для вибору потрібних (радість, смуток, гордість, досада, замилювання, тощо). Отримане враження може викликати у молодших школярів прагнення щось зробити: побувати в лісі, щось намалювати, зробити приємність близькій людині [42,с.24].

Наступний крок – повторне читання вірша, пошук слів, якими передано настрої, виявлення в тексті естетично значимих елементів для аналізу, використання прийомів роботи, які змушують працювати уяву. Основну думку учневі не завжди вдається усвідомити, а ще важче висловити її словами. На цьому етапі визначальна роль відводиться сприйняттю метафори. У поетичному творі автор часто не розмовляє з читачем через персонажів, а безпосередньо виливає перед ним свої почуття, настрої, мрії та думки. Мова твору яскрава, багата на порівняння, епітети, емоційно – та забарвлені слова, метафори, звуконаслідування. Учні, відповідно до обсягу теоретичних знань звертають увагу на художні образи. Під час аналізу постійно привертається увага до тексту. Молодші школярі читають,

створюють словесні картини [22,с.19].

Сучасний підхід до методики опрацювання ліричного вірша наголошує на умовах, за яких можливе повноцінне сприймання молодшими школярами пейзажної лірики:

- ✓ активного збагачення тезауруса учнів (тезаурус від грецького запас, сукупність понять, словник);
- ✓ розвитку їхньої поетичної спостережливості;
- ✓ наявності в них настроєності на сприймання;
- ✓ формування поетичного слуху, асоціативної і творчої уяви;
- ✓ уміння аналізувати образно-емоційний зміст твору;
- ✓ давати естетичну оцінку поезії та відображеній у ній дійсності;
- ✓ активізації творчої думки учнів.

Забезпечення цих умов та знання вчителем особливостей сприймання лірики молодшими школярами веде до формування них повноцінного естетичного сприймання пейзажної лірики [20,с.6].

Розглянемо роботу над ліричним віршем, кінцевим результатом якої буде не лише виразне декламування вірша учнями, а й естетичне сприйняття:

1. Спочатку вирішуємо конкретні навчальні завдання: настроїти дітей на сприймання тексту, викликати в їхній свідомості та уяві образи і картини, близькі до тих, які знаходяться в центрі уваги вірша; познайомити з автором, пояснити значення слів, без розуміння яких сприймання вірша буде важким. Щоб справитися з цими завданнями, використовуємо бесіду з опорою на власні спостереження і досвід дітей, елементи розповіді, а також музику і живопис.

2. Після цього вперше читаємо ліричний вірш. Конкретизуємо завдання: донести до учнів зміст вірша і, головне, викликати емоційний відгук на прослухане. Слід читати так, щоб у дітей з'явився пізнавальний і емоційний інтерес до подальшої роботи з текстом.

3. Наступна робота – розмова про враження, що виникли у дітей після ознайомлення з твором, виявити рівень їхнього сприймання. Використовуємо

бесіду на основі вражень учнів. Наприклад: Діти, чи сподобався вам вірш? Чим? Що особливо сподобалось? Які картини уявили? Як ви думаєте, з яким почуттям поет малює ці картини?

4. Самостійна робота учнів із текстом вірша. Вона потрібна для того, щоб школярі уважніше вчиталися у зміст, підготувалися до його аналізу. Для цього пропонуємо прочитати твір ще раз про себе і позначити олівцем малозрозумілі слова і вислови.

5. Мета аналізу ліричного вірша – поглибити і розширити образні уявлення, що склалися в учнів.

Головне – не зруйнувати той емоційний стан класу, який виник після першого читання вірша. Проводимо аналіз так, щоб поступово зростало захоплення дітей майстерністю поета, щоб за кожним словом, кожним рядком вони бачили яскраву картину і раділи цьому відкриттю.

Прищепити любов до читання – це значить переконати дитину у необхідності дружити з книгою, відчувати її корисність у повсякденному житті. У процесі роботи над книгою учні повинні проїнятися розумінням книги як величезної сили, здатної впливати на розум і емоції людини [25,с.4].

Прийоми роботи з текстом поетичного твору:

- ✓ членування тексту на окремі структурні компоненти, об'єднані мікротемою. Часто це строфа.
- ✓ стилістичний експеримент. Мета прийому з'ясувати, чому автор використав саме це слово. Як зміниться смисл, якщо змінити хоч одне слово.
- ✓ читання текстів під «лінгвістичним мікроскопом». Прийом допомагає учням виробити уважність до художніх засобів. Читають вірш уважно, не пропускаючи жодної деталі.
- ✓ спостереження за звукописом. Вияв звукових повторів, звуконаслідування. З'ясувати їх вплив на загальну картину.
- ✓ спостереження за морфологічним складом речень. Прикметники

затримують увагу читача на ознаках, дієслова допомагають сприймати картину в динаміці.

- ✓ ритмічний малюнок тексту. Ритм довгих рядків спокійний, розмірений, коротких – жвавий.
- ✓ визначення настрою, з яким треба прочитати рядки. Пошук слів, якими треба передавати стан, почуття ліричного героя.
- ✓ узагальнюючі запитання допомагають зібрати образ, вийти на новий рівень сприйняття поезії.
- ✓ Уявлення описаних картин, словесне їх малювання [64,с.9].

Залучення учнів до духовних цінностей через поетичний фольклор можливе в позакласній виховній роботі та у спільній навчальній діяльності: пізнавальній та прикладній, яка спрямована не лише на засвоєння та поглиблення теоретичних знань, а й на застосування їх на практиці.

Одним з ефективних прийомів художньо-естетичного виховання при роботі над збагаченням духовного світу молодших школярів є словесне малювання. Важливо, щоб, створюючи словесну картину, учень не просто «включав» свою зорову пам'ять, а «бачив» авторський текст, малював у своїй уяві картини, адекватні поетичним описам [80,с.7].

Пейзажна лірика є вагомим складовою частиною сучасного уроку словесності, організація роботи з яким є складною справою для кожного вчителя. Це зумовлено тим, що в кожному класі протягом навчального року учні ознайомлюються з творами різних за жанром, обсягом, складністю. Це, в свою чергу, потребує від учителя творчого підходу до кожного уроку. Але від того, наскільки цілеспрямовано вчителю вдається врахувати особливості сприймання учнями певного віку жанру, змісту твору, активізувати емоції, мислення, значною мірою залежить результат опрацювання твору, позитивного впливу його на всебічний, особливо мовленнєвий, розвиток дитини [24,с.32].

Враховуючи художній жанр, вікові, індивідуальні особливості сприймання його учнями певного віку, вчитель має вибрати ті види роботи над текстом, які б допомогли зрозуміти прочитане, уявити, засвоїти предметні явища, картини в тому порядку й повноті, як прагнув того автор, подивитися на речі його очима, мислити його думками, переживати разом з ним, тобто дати дитині змогу виявити власний емоційно – естетичний відгук на зображене, не захоплюватися позатекстовими асоціативними нашаруваннями, які можуть призвести до розладу авторської, образно – емоційної структури [3,с.49].

Сприймання і розуміння учнями ліричних творів зумовлюється багатьма факторами: особливостями ліричної поезії, своєрідністю художньої манери поета, характером ідейного змісту творів, загальним розвитком дітей, їх життєвим досвідом. Глибина сприймання читачем ліричного твору залежить від широти, культури його почуттів, емоційної чуйності, здатності проникати у внутрішній світ людини, відгукуватися на її радощі і болі. А між тим ці важливі якості є не в усіх учнів, тому ліричні твори, не знайшовши опори в їх емоційному досвіді, можуть не викликати в них належного інтересу.

Твори пейзажної лірики відзначаються і особливостями художньої мови, розуміння якої вимагає добре розвиненої уяви, мислення образами, тонкого відчуття, вразливості, загального розвитку людини. Тому-то під час вивчення ліричних творів дуже помітна строкатість учнівських вражень. Широта художніх узагальнень у ліричних творах об'єктивно породжує в учнів різні асоціації залежно від їх особистого досвіду.

Отже, порівняно з іншими родами літератури сприймання лірики відзначається найбільшою суб'єктивністю та емоційною насиченістю. Живому слову вчителя у вивченні лірики належить дуже важлива роль. Він готує учнів до сприймання ліричного твору, допомагає розібратися в ньому, спрямовує їхню увагу на певні художні деталі, красу поетичного слова, душевних хвилювань.

Висновки до розділу I

На основі опрацьованої нами психолого-педагогічної та методичної літератури, ми з'ясували зміст поняття «духовність», і звернули увагу на особливості впливу художньої літератури на естетичне виховання молодших школярів.

Вивчивши психолого-педагогічну літературу з обраної теми, ми дійшли до висновку, що уроки словесності в початковій школі мають великий потенціал для естетичного виховання засобами художнього слова. Саме пейзажна лірика – це безпосередній вияв в образі ліричного героя настроїв, думок і почуттів автора, породжених впливом об'єктивної дійсності, які передаються засобами своєрідно організованої ритмічної образно-емоційної мови. Використовуючи художнє слово з метою розвитку культури почуттів молодших школярів, можна наблизити їх до пізнання гармонії світу та глибокого усвідомлення важливості свого самовдосконалення, духовного зростання.

Отже, ефективність збагачення духовних цінностей молодших школярів через знайомство з художніми творами багато в чому залежить від професійно – педагогічної компетентності вчителя, його особистих моральних якостей, літературних вподобань, уміння виразно, емоційно читати твори. Створення творчої та доброзичливої атмосфери у класі на уроках словесності є фундаментом для подальшого духовного розвитку всіх учасників освітнього процесу.

РОЗДІЛ II. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА НА УРОКАХ СЛОВЕСНОСТІ ЗАСОБАМИ АНАЛІЗУ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ЯК ЕФЕКТИВНОГО ВПЛИВУ НА ЗБАГАЧЕННЯ ДУХОВНОГО СВІТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1. Стан досліджуваної проблеми у практиці сучасної початкової школи

Одним з основних завдань Нової української школи на сучасному етапі в умовах воєнного стану є збагачення духовного світу підростаючого покоління, виховання нових громадян України, основними рисами яких є національна свідомість, любов до рідної землі, патріотизм, висока духовна культура [58].

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, виховання високих моральних якостей, формування громадян здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі творчого, культурного, потенціалу народу, духовного його світу.

Державний стандарт початкової освіти [12] визначає вимоги до обов'язкових результатів навчання та компетентностей здобувачів освіти, до яких належить любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність вживати українську мову в різних життєвих ситуаціях.

Спільними для всіх ключових компетентностей є такі вміння, як читати з розумінням, уміння висловлювати власну думку, вміння керувати емоціями. Метою вивчення уроків словесності є формування комунікативної, читацької компетентності, розвиток особистості здобувачів освіти засобами різних видів досвіду. Здобувач освіти має володіти навичками взаємодії з іншими особами, сприймати і використовувати інформацію для досягнення життєвих цілей у різних комунікативних ситуаціях сприймати, аналізувати, інтерпретувати, критично оцінювати інформацію в текстах різних видів [36,с.57].

Досвід вчителів початкових класів ми вивчали на прикладі Комунального закладу загальної середньої освіти ліцею №12 Жовтководської міської ради за місцем проходження виробничої педагогічної практики. У ліцеї працюють

висококваліфіковані педагоги початкової школи. З досвіду роботи вчителя вищої категорії Дяченко Людмили Анатоліївни (Жовтоводського ліцею №12) ми дізналися, що на уроках словесності педагог приділяє велику увагу духовному зростанню своїх вихованців. Так, під час опрацювання вірша Максима Рильського « Ми збирали з сином» (60, с.15) педагог звертає увагу учнів на особливості опису чарівного осіннього дня. Дає завдання: « А як ви милуєтеся природою? Який у вас від цього настрій ? Як ви уявляєте: «хмаринка тане», «струни павутинь», «співає вітер», «багрянні хмари», «співає осінь»? Другокласники охоче розповідають про враження від екскурсій до осіннього парку, краще розуміють зміст поезії, добре передають свої душевні милування природою. У ході аналізу вірша Дмитра Павличко «Небеса прозорі» (с.17) вчитель акцентує увагу учнів на порівняннях поета краси осіннього дня, дає можливість учням побачити різницю ранньої та пізньої осені у словесному змалюванні. Одне із завдань: « намалюйте рядки з вірша: «падають, як зорі, з явора листки». Малюнки учні виконують охоче, це допомагає їм відчутти естетичну насолоду, бачити красу у звичайних речах. Цікаві завдання, на розвиток естетичних смаків і відчуття прекрасного, що збагачує духовний світ молодшого школяра, подає педагог до твору Варвари Гринько «Сію дитині» (с.34). Які почуття ти пережив разом із автором? Як би ще ти порівняв красу рідної мови? Розкажи про любов до своєї матері, до рідної мови? Що подібного між почуттями? Про естетичну красу мовних засобів при аналізі віршованого твору Вадима Скомаровського «Казкові шати» (с.60), вчитель дає завдання: «Приберіть порівняння, образи, зачитайте. Що відчуваєте? Чи змінилася картина? Чому? Роль порівняння у вірші? Куди поділася картина? Чому? Роль порівняння у вірші? Такі запитання під час опрацювання художнього твору допомагають учням у формуванні вміння відбирати мовні засоби зі скарбниці, пізнавати красу слова, збагачувати духовний світ: « все зима запорошила, замела», « і берізка – мов лілея в платті з ніжних пелюсток».

Велику увагу у збагаченні духовного світу своїх учнів приділяє вчитель-методист Лаптичук Ірина Василівна (Жовтоводського ліцею №12), яка у ході аналізу художніх творів окремо дає групові завдання для роботи над словом. Наприклад, оповідання «Осінні пахощі» О.Федорової, (с.34), вона пропонує кожній групі учнів підготувати і назвати якомога більше пахощів восени. Вчитель ділить учнів на Жовтогривий Вересень, Багряногрудний Жовтень і Білокрилий Листопад. Завдання 2. На різнобарвних листях написати слова-порівняння її величності королеви Осені за змістом твору. Про неповторну силу і красу рідного слова вчитель говорить на уроках словесності під час аналізу віршованих творів, так читаючи вірш П.Столярчук «Самотній сад», вчитель пропонує учням експеримент: «Відчуй слово», потрібно показати, відобразити слова вірша: «сірий смуток», «сиплються сніжинки», «страх сіріє». Такі завдання учні виконують охоче, діляться враженням про значення спів образів-порівнянь. Під час аналізу вірша В.Діденко «Зимонька-зима» (с.82) вчитель дає завдання написати характеристику на Зиму. Яку роль відіграють такі слова: «білоброва, срібноброва, біловолохата»? Про красу зимової пташки снігура вчитель розповідає своїм третьокласникам під час аналізу вірша Олександра Олеся «Снігурі» (с.92). Намалюйте пташку за її словесним портретом: «жарогруді снігурі-кобзарі», які фарби для цього вам потрібні? Скласти «павутинку» зимових слів пропонує вчитель на уроці вивчення вірша Н.Кир'яна «Зимові слова» і «Зимові прикмети» Н.Карпенко (с.106) Гладир Анна Володимирівна вчитель вищої категорії (Жовтоводського ліцею №12) пропонує своїм учням картини зимової природи відомих художників порівняти із явищами, що описані у творах. Які почуття у вас викликало побачене? Почуте? Який настрій у вас від цього? Що для вас значить «краса»? З особливим настроєм збагачення духовного світу вчитель аналізує з учнями поезії Лесі Українки «Стояла і слухала весну» і «Давня весна» (с.138). До роздумів про красу природи і відповідного слова у творі закликає педагог своїх учнів і дає такі завдання: Який настрій і відчуття у вас від почутого? Як поетеса любила

цю пору року? Доведіть рядками твору. Скільки краси у її словах-порівняннях: «співучії пташки», замиготіло листячко зелене», «весна весела, щедра, мила». Такий же настрій вчитель підтримує у своїх школярів коли аналізує твір Тараса Шевченка «Село» (с.143). Що у вірші вказує на те, що автор милується рідними краєвидами? Чи вмієте ви помічати не звичне у звичному? Що для поета було духовним світом? Як ви розумієте красу слова Т.Шевченка?

Понад тридцять років педагогічного стажу має вчитель-методист Пазінок Олена Валентинівна (Жовтоводського ліцею №12), яка на уроках словесності під час аналізу художніх творів постійно приділяє увагу саме завданням, що сприяють збагаченню духовного світу здобувачів освіти. Так, під час вивчення творчості Т.Шевченка у 4 класі вона дає такі завдання до аналізу поезії «Світає (с.127): Яку красу ви відчували після почутого твору? Як можна почути звуки краси у вірші? Які думки виникають у вас під час слухання твору і перегляду репродукції картини Т.Шевченка « Духовний світ Кобзаря». Створення власної презентації за аналізом творів Ю. Смаль «Весняний віршик» і А. Качан «Вийшла річка з берегів» вчитель допомагає учням відчувати красу слова: « річка гуляє у лугах, левадах, садах», «вийшла риба у луки»; «син, маленький листочок, маму-бруньку питає», «поспішає листочок любу весну зустріти». Складіть свою історію краси весняних першоцвітів.

На думку фахівця такі завдання у ході аналізу художніх творів, особливо ліричних віршів, сприяє духовному зростанню молодших школярів, естетичному вихованню, їх мовному багатству.

Отже, вивчивши передовий педагогічний досвід, ми зясували, що вчителі на уроках словесності відповідно до завдань типової освітньої програми приділяють увагу збагаченню духовного світу молодших школярів, вчать відчувати почуття прекрасного засобами аналізу художніх творів.

2.2. Аналіз чинної програми і підручників з обраної теми

Робота вчителя нової української школи спрямована на реалізацію завдань Державного стандарту початкової освіти і типової освітньої програми, розробленої під керівництвом О.Я.Савченко і Р.Б.Шияна [43].

Відповідно до Державного стандарту початкової освіти до ключових компетентностей належить вільне володіння державною мовою, що у свою чергу передбачає любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення мови для ефективного спілкування та культурного самовираження [12].

Мовно-літературна освітня галузь має на меті формування комунікативної читацької компетентності, духовного і культурного самовираження, збагачення засобами художнього слова емоційно-чуттєвого досвіду молодших школярів.

Метою початкової освіти є збагачення духовного світу учнів через естетичне сприймання творів художньої літератури [О.Савченко, с.44], розвиток уяви та творчого мислення учнів за допомогою творів літератури та мистецтва, театралізації, гри; формування умінь опрацьовувати тексти різних видів, розвиток здатності спостерігати за мовними явищами, експериментувати зі словами, зокрема в мовних іграх.

Зміст програми спрямований на потенціал формування у здобувачів початкової освіти любові до читання, усвідомлення ролі художнього слова, відчуття краси рідної мови.

У Типовій освітній програмі (3-4 класи) під керівництвом О.Я.Савченко мовно-літературну освітню галузь структуровано через впровадження навчальних предметів «Українська мова», «Літературне читання» [58].

«Літературне читання» зумовлює необхідність визначення його мети і завдань, що вимагає відповідної конкретизації змістових ліній і очікуваних результатів.

Метою уроків є розвиток особистості молодшого школяра засобами різних видів читацької діяльності; формування читацької компетентності, збагачення

емоційно-ціннісного, естетичного, соціального та пізнавального досвіду; розвиток образного мислення та літературно-творчих здібностей; формування готовності до вивчення літератури [62,с.4].

Відповідно до мети і завдань предмета «Літературне читання» визначено такі змістові лінії: «Пізнаємо простір дитячого читання»; «Розвиваємо навичку читання, оволодіваємо прийомами розуміння прочитаного»; «Взаємодіємо усно за змістом прослуханого»; «Взаємодіємо усно за змістом прослуханого»; «Досліджуємо і взаємодіємо з текстами різних видів»; «Оволодіваємо прийомами роботи з дитячою книжкою», «Досліджуємо і взаємодіємо з медіа продукцією»; «Перетворюємо та інсценізуємо прочитане»; «Створюємо власні тексти».

Реалізація змістових цих ліній з літературного читання здійснюється у процесі особистісно зорієнтованої розвивальної читацької і комунікативної діяльності учнів. Враховуючи потреби та інтереси здобувачів освіти у пізнанні світу людей, природи, самопізнанні, залучаючи їх до вдумливого читання текстів різних видів, учитель виховує україномовну особистість, компетентного та вдумливого читача здатного критично мислити, розуміти цінність твору, відчувати красу рідного слова, збагачувати свій духовний світ через мистецький досвід.

Змістова лінія «Розвиваємо навичку читання, оволодіваємо прийомами розуміння прочитаного» охоплює удосконалення й розвиток якісних характеристик навички читання; самостійне застосування мовленнєвих та позамовних засобів художньої виразності; оволодіння прийомами смислового читання з усвідомленням лексичного значення слів; підтекстової інформації з допомогою вчителя.

Змістова лінія «Досліджуємо і взаємодіємо з текстами різних видів» передбачає цілісне сприймання учнями художніх, науково-художніх текстів, їх аналіз, інтерпретацію з використанням літературознавчих понять,

формування умінь висловлювати рефлексивні судження у зв'язку з прочитаним [О.Савченко, с.18].

У змісті навчання здобувач освіти досліджує побудову художнього тексту у ході смислового і структурного аналізу твору знаходить в тексті слова, вислови, речення, які є ключовими для розуміння характеристики персонажів. Дослідження засобів художньої виразності передбачає розвиток умінь виділяти у художньому творі яскраві, точні, образні вислови, художні описи, з'ясувати їх роль у творі, що допомагають передати загальну емоційну тональність тексту, відтворити в уяві картини природи, її стан, місце подій, показати зміну емоційного настрою персонажів; відчутти багатство рідного слова у його епітетах, порівняннях, метафорах, визначати їх роль у тексті художнього твору; знаходити слова, що мають переносне значення; використовувати у власному мовленні засоби художньої виразності, що формують уміння визначати настрій, загальну тональність твору.

У реалізації змістової лінії «Розвиваємо навичку читання, оволодіваємо прийомами розуміння прочитаного», для здобувачів освіти четвертого класу у змісті навчання вказано на удосконалення прийомів смислової сторони навички читання: застосування прийомів розуміння змісту текстів різних видів; самостійний добір поетичних творів з відповідним використанням емоційного настрою художнього твору, зміну внутрішнього стану героя, природи; виявлення й оцінювання вчинків героїв шляхом власних оцінних суджень (моральних, естетичних) [О.Савченко, с.29].

У змістовій лінії «Перетворюємо та інсценізуємо прочитане, створюємо власні тексти» завдання на образне уявлення прочитаного спрямоване на розвиток фантазії через взаємодію мистецтв «Бачу картину намальовану поетом» та ін.). Знаходження у текстах образних засобів (добір порівнянь, епітетів, метафор, багатозначних слів), пояснення їх ролі у сприйманні художнього твору.

Підручник Алли Степанівни Савчук «Українська мова та читання» для 4 класу [72,с.160] написано відповідно до Типової освітньої програми, розробленої під керівництвом О.Я.Савченко містить дев'ять розділів: перший «Осінь кличе до школи», має десять художніх творів: віршів 3 «Перший день (с.4) Марії Пригари, «Відлітають птахи» Олександра Єроха (с.17), «Журавлі» Лесі Вознюк (с.18) і три літературні казки «Казку про книгу» О.Лапушена (с.5) і «Артемові друзі» Ю.Смоля (с.10), «Осінні пахощі» Л.Федорової (с.13).

ОСІНЬ КЛИЧЕ ДО ШКОЛИ

 Прочитай вірш спочатку подумки, а потім уголос.

ПЕРШИЙ ДЕНЬ *Марія Пригара*

Що за диво сталося в нашій місті?
Йдуть до школи квіти пишюлисті.
Поспішають айстри та нагідки,
тільки квітка хилиться до квітки.
Дріботять жоржини і левкої:
ви юрби не бачили такої.
Поставали біля школи в пари,
зайняли навколо тротуари.
І говорять айстра до жоржини:
— От уже й давінок за дві хвилини.
А ромен всміхається красолі:
— Правда ж, добре вчитися у школі?
...Та хіба сміятись вмють квіти?
Ні питать не вмють, ні ходити.
Не садок розцвієся тут, не грядка —
біля школи хлопчики й дівчатка.
Це вони прийшли сюди з квітками,
бо сьогодні стали школярами.

 Прочитай вірш. Визнач його тему.

ВІДЛІТАЮТЬ ПТАХИ *Олександр Єрох*

Відлітають птахи в теплий край, в теплий край,
з ними пісня злітає журлива,
золотаво-червоний задумався гай,
похилилась калина вродлива.

Зажурилась вона у осінній красі,
жовте листя тремтить, опадає,
з неба линуть до нас журавлів голоси
так, що серце на мить завмирає.

Завмирає серденько, сумує й болить,
в тиші сонячній верби зітхають,
спів сумний небесами на крилах летить —
рідний край журавлі залишають.

У розділі автор подає 3 оповідання: одне Василя Сухомлинського «Ластівки прощаються з рідним краєм», і два оповідання «Тополя» Миколи Магери і «Про математику і кохання», Віктора Лукіна.

 Прочитай заголовок.
Поміркуй, про що йтиметься в оповіданні.

Василь Сухомлинський

ЛАСТІВКИ ПРОЩАЮТЬСЯ З РІДНИМ КРАЄМ

Багато років під стріхою* однієї хатини жили ластівки. Навесні вони поверталися з вирю, ластів'ят виводили, а восени відлітали в теплі краї. У хатині жили батько й мати, була в них дівчинка Оленка. Вона з нетерпінням чекала теплого весняного дня, коли з'являються ластівки. Це було для Оленки справжнім святом. Улітку дівчинка любила дивитись, як ластівки годують пташенят, вкладаються спати.

 Прочитай оповідання.

ТОПОЛЯ *Микола Магера*

Росла собі край дороги тополя все вгору та вгору. Пове неї вдень і вночі стрімголов мчали таксі, вантажні автомобілі, автобуси, лінзю повали трактори з причепами, обкутували їдким димом мотоцикли і мопеди.

 Прочитай текст. Поміркуй, чому автор саме так назвав твір.
За Віктором Лукіном

ПРО МАТЕМАТИКУ І КОХАННЯ

Присягаюся вам: ніколи в житті я не подам Сергієві руки. Нам уже немає про що говорити. І хай яку цікаву гру він вигідає, я пас. Заявляю вам з усією відповідальністю: у мене відтепер немає найкращого друга.

Цей розділ містить завдання на відмінність прозової мови від віршованої. До віршів Алла Савчук подає завдання на виразне читання, звертає увагу учнів

на інтонацію, темп і настрій читачів. До оповідання В.Сухомлинського «Ластівки прощаються з рідним краєм» автор підручника дає такі завдання: Які почуття виникли в тебе після читання оповідання? Які кольори ти добереш до своїх ілюстрацій? Намалюй почуте. До оповідання «Тополя» М. Магери Алла Савчук дає такі вправи: Які ілюстрації ти можеш намалювати до цього твору? Які кольори переважатимуть на них? Інсценуйте оповідання. Мімікою та жестами передайте емоції, настрої, почуття героїв.

- Як змінилась тополя?
- Скільки часу могла тривати описана подія?
- Які ілюстрації ти можеш намалювати до цього твору? Які кольори переважатимуть на них?

- Інсценуйте оповідання. Мімікою та жестами передайте емоції, які відчували мама та Юрасик.

- Які почуття виникли в тебе після читання оповідання?
- Чи потрібно птахам щороку відлітати в теплі краї?
- Чи справді Оленка сумувала за ластівками? Висловлюйся за зразком:

Так / ні, я погоджуюся / не погоджуюся з цією думкою. Я вважаю, що ..., тому що ... . Наприклад, ... Отже, ... (зроби висновки).

На думку вчителів, що мають значний досвід роботи у початковій школі, досвід яких ми вивчали, автор даного підручника використала замало вправ і завдань для аналізу змісту пропонованих художніх творів різних жанрів саме на збагачення духовного світу молодших школярів. На це ми звернули свою увагу під час складання програми для експериментального навчання. Для дослідження ми обрали саме цей розділ підручника.

Другий розділ «Міфи та легенди» містить 8 творів: 4 міфи і 4 легенди. Ці твори під час опрацювання не містять завдань від автора підручника спрямованих на естетичне виховання.

У розділі «Україна з давніх часів сьогодні» представлено такі жанри: вірш вірш Світлани Пасенюк «Моя земля» (с.33), науково-художні тексти «Про Софію Київську» Н. Гуркіної, «Державний прапор України» (с. 42), легенда «Золотий тризубець», вірші Лесі Вознюк «Український герб», і «Мова» Олександра Підсухи (с.46-47), оповідання Інги Квітки «Звідки козаки брали сили захищати нашу неньку?» (с.40), легенда «Як козаків випробовували на Січі», вірш В.Верховеня «Козацькі розваги», казка «Казка про Благиню-кам'яну бабу» за В.Васильчуком (с.34).

Прочитай вірш. Поміркуй, чому він має таку назву.

Світлана Пасенюк

МОЯ ЗЕМЛЯ

Іду я луками між трав,
я пахоці вдихаю літа,
і, де б я досі не блукав,
на цій землі я хочу жити.
Цю землю хочу обіймати,
гриби збирати, траву косити,
нічого кращого не знати,
а лиш її весь вік любити.
Ти друже, скажеш: — Тут не рай,
і зовсім тут нелегко жити.
— Це так. Мене ти не питай,
чому я буду десь тужити.
Я й сам не знаю. Та попу
оцю любов вже довгі роки.
І вірність їй я збережу,
доки живу і мислю доки.

Прочитай переказ.

За Віктором Васильчуком

КАЗКА ПРО ВЛАГІНЮ — КАМ'ЯНУ БАБУ

Якщо вам пощастило побувати на острові Хортиця, то ви, мабуть, звернули увагу на статуї кам'яних баб біля Запорізького дуба...

Це трапилося дуже давно, коли Всесвіт був темним і довкола стояв сивий морок. Замість міст і сіл шуміли ліси. Степи були безкрайніми, а море — на сотню метрів нижчим, ніж сьогодні. Між високих і густих трав сновигали поодинокі розбійники і різна нечиста сила. Від того не було радості.

Прочитай переказ.

Наталія Гуркіна

ПРО СОФІЮ КИЇВСЬКУ

У давні часи жив князь Ярослав. За добрі справи й гострий розум прозвали його Мудрим. Князь був християнином і, щоб показати свою любов до Бога, вирішив побудувати храм.

Автор підручника до твору «Мова» подає завдання на виявлення краси сприйняття художнього слова автора Олександра Підсухи. Який настрій створює вірш? Як поет порівнює красу української мови?

МОВА

Олександр Підсуха

Ой яка чудова українська мова,
де береться все це, звідкіля і як?
Є в ній ліс-лісок-лісочок, пуця, гай, діброва,
бір, перелісок, чорноліс. Є ще байрак.

І така ж розкішна і гнучка, як мрія.
Можна звідкіля і звідки, можна і звідкіль.
Є у ній хурделиця, віхола, завія,
завірюха, хуртовина, хуга, заметіль.

Нас далеко чути, нас далеко видно.
Дмуть вітри історії в наші паруси.
Розвивайся й далі, мово наша рідна,
і про нас нащадкам вістку донеси!

До вірша «Вишиванка» Яни Яковенко автор підручника (с.48) подає таке завдання: Як поетеса висловлюється про вишиванку? Звідки вона братиме кольори для візерунків?

Прочитай вірш.

Яна Яковенко

ВИШИВАНКА

Рано-вранці, на світанку,
вишиваю вишиванку.
У зеленім житті
буду ворожити.
Попрошу у неба
солов'їний щебет.
Попрошу у квітки
чарівної нитки.
Тоненької, шовкової,
нитки кольорової.

Полотном біленьким
вишию рівенько
голосу сопілочку
і вишневу гілочку,
пташечку, калину,
маму і дитину.
Вийся-вийся, голочко,
вишиваю долечку.
Візерунок ясно —
буде доля красна.

- Як поетеса висловлюється про вишиванку? Звідки вона братиме кольори для візерунків?
- Прочитай виділені слова. Як ти їх розумієш?

У підрозділі «Символи нашої держави» подано чотири художні твори. У підрозділі «Наша самобутність» автор подала 9 творів: 3 вірші, 3 науково-художні статті: «Катерина Білокур» (с.52), «Імена України в космосі», «Живопис – моя майбутня професія» за Н.Клименко (с. 50), оповідання Світлани Дідух-Романенко «Пишаюся, що я українець» (с.58).

Прочитай текст.

За Наталею Клименко

ЖИВОПИС — МОЯ МАЙБУТНЯ ПРОФЕСІЯ

«Я добре знав, що живопис — моя майбутня професія, хліб мій насущний...» — записав у своєму «Щоденнику» на далекому засланні Тарас Шевченко.

КАТЕРИНА БІЛОКУР

Катерина Білокур народилася 25 листопада (7 грудня) 1900 року в селі Богданівка Пирятинського повіту Полтавської губернії (нині Київської області) в бідній селянській родині. Катря була здібною дитиною. Коли їй було вісім років, батько привіз Буквар, і Катря самотужки вивчила його за тиждень. Тоді дівчинці подарували трохи більшу книжку і вирішили не віддавати до школи. Їй залишилось захоплено спо-

У розділі «Сім'я – найбільший скарб» представлено 7 творів, серед яких: літературна казка Ольги Ропачької «Осінній день» (с.63), оповідання Василя Сухомлинського «Татко з мамою посварилися»...(с.69), вірш Лесі Вознюк «Татко і матуся», оповідання «Володарка лісу» Саші Кочубея (с.70), п'єса Тетяни Строкач «Сьома дочка» (за твором Василя Сухомлинського) (с.73), казка Анни Багряної «Казка про тепло» (с.78), оповідання Оксани Кротюк «Найсмачніша страва».

Прочитай текст. Чому авторка саме так назвала твір?

За Ольгою Ропачькою

ОСІННІЙ ДЕНЬ

Це був чудовий осінній ранок. Сонечко заглядало в кімнату крізь віконне скло. Легкий вітерець гойдав жовте листя на гілках дерев. А туман, наче лагідний домашній кіт, лежав на траві.

Прочитай текст.

Василь Сухомлинський

ТАТКО З МАМОЮ ПОСВАРИЛИСЯ...

Татко з мамою ще вчора посварилися. Татко щось говорив мамі, а мама, схиливши голову, плакала. Потім мама вийшла з кімнати, а татко довго ходив із кутка в кутки.

Прочитай вірш спочатку подумки, а потім — уголос.

Леся Вознюк

ТАТКО І МАТУСЯ

А у мого татка широченні плечі:
зручно тут сидіти, видно вдаль малечі.
Дужі та міцнючі татко руки має.
Він мене високо вгору підкидає.
А в матусі ручки лагідні й тепленькі,
пригортають ніжно до свого серденька.
Усмішка ласкава, очі волошкові,
сповнені терпіння, доброти, любові.
Як візьму за руки татка і матусю,
то нічого в світі з ними не боюся.

У розділі «Зимовий серпантин» підручник містить: віршів 2 (с.81), «Літо краснеє минуло» Лесі Українки; «Навкруги казкові шати» Вадима Скомаровського, УНТ – 2 щедрівка і колядка (с.88), 5 літературних казок: «Різдвяний сон» Н.Абрамцевої (с.82), «Різдвяна пригода» Ю.Смоль, «Три дні

старого року» Зірки Мензатюк (с.89), «Малюнок на снігу» Василя Мельника (с.95), «Бурулька» О.Іваненко (с.97), оповідання Олександра Копиленко «Ідальні для птахів» (с.92).

<p style="text-align: right;"><i>Леся Українка</i></p> <p>ЛІТО КРАСНЕС МИНУЛО</p> <p>Літо краснее минуло, сніг лежить на полі; діти з хати виглядають в вікна... шкода волі! Діти нудяться в хатині, нудять, нарікають:</p>	<p>Сніг з морозом поморозив всі на полі квіти... Деє зима та не скінчиться!» — нарікають діти. Ждіте, ждіте, любі діти! Літо знов прилине,</p>	<p style="text-align: right;"><i>Юлія Сміль</i></p> <p>РІЗДВЯНА ПРИГОДА</p> <p>— Тримай його, тримай! — гукнула мама Максимові. Вона стояла на порозі в капцях, хлопчик якраз закінчував одягати сніговика. Уночі прихопив мороз, і зліплений вчора Льодяник мав би простояти всі Різдвяні свята.</p>
--	--	--

Прочитай текст. Визнач головну думку.

Зірка Мензатюк

ТРИ ДНІ СТАРОГО РОКУ

Настуня сиділа на кухні сама. Скоро Новий рік, а їй, проте, нітрохи не весело. Тато у своїх важливих справах поїхав аж на Кавказ, мама захворіла. Учора вона ходила з Настунею по ялинковій іграшці й, видно, застудилася. Що ж це буде за свято?! А дідусь-лісовичок з учорашніх покупок стоїть на

Алла Савчук подає такі завдання до аналізу твору Марії Косович (с.88). Які художні засоби найбільш помітні у цьому творі?

<i>Марія Косович</i>	
ЩЕДРИЙ ВЕЧІР, УКРАЇНО МОЯ!	
<p>Там над ріками — на сході, на високім небозводі, ой там сяє зоря! Щедрий вечір, добрий вечір, Україно моя!</p> <p>Там шумлять свячені води, хоч зима, сніги, негоди... Ой там сяє зоря! Щедрий вечір, добрий вечір, Україно моя!</p>	<p>Хай нам сяє, не згасає понад нашим рідним краєм щасна Божа зоря! Щедрий вечір, добрий вечір, Україно моя!</p>
<p> • Які художні засоби найбільш помітні в цій щедрівці?</p>	

Твори містять багато описів природи взимку, їх автори художньо змальовують красу зимових пейзажів, але завдань щодо роботи над цими описами у підручнику не має.

У розділі «Дивовижний світ довкола «У світі науки і відкриттів» підручник містить 7 творів: науково-популярні тексти: «Рослини-мандрівники» (с.103), «Мандри по дну морському» (с.105), уривок з повісті Анатолія Давидова «У зимовому лісі» (с.106).

ДИВОВИЖНИЙ СВІТ ДОВКОЛА У СВІТІ НАУКИ І ВІДКРИТТІВ

Прочитай текст і поміркуй, чому саме так автор назвав свій твір.

За Володимиром Уткіним

РОСЛИНИ-МАНДРІВНИКИ

«Ходить гарбуз по городу, питається свого роду...», — співають у жартівливій українській пісеньці, яка розповідає про «родичів» гарбуза: диню, огірочки, бараболу, квасолю, буряки, морквицю, біб.

А чи й справді вони родичі?

Наука ботаніка об'єднує найбільш близькі рослини в роди та види. Вид — це

Прочитай заголовок. Поміркуй, про які події (вигадані чи реальні) розповідатиметься.

Яків Михалюк

МАНДРИ ПО ДНУ МОРСЬКОМУ

Над усе Володя любить мандрувати. Хлібом його не годуй, тільки пусти в ліс, у поле... А почнуться літні канікули — він і туди гайне, куди навіть не кожен дорослий дістанеться. І повертається з повним рюкзаком. І камінці в ньому всякі, і черепашки, і коробочки з найрізноманітнішими візрцями ґрунтів.

Оповідання Оксани Шамрай «Джин» (с.109) і Ірини Андріївської «Якщо когось приручив...» (с.112), казка Марії Солтис – Смирнової «Жила собі урна» (с.116).

Усі твори містять у ході їх аналізу завдання на природоохоронну тематику. До твору «У зимовому лісі» автор підручника подає такі завдання: Які картини ти можеш намалювати до цього твору? Які кольори переважатимуть у твоїх ілюстраціях?

Прочитай заголовок. Поміркуй, про які події (вигадані чи реальні) розповідатиметься.

Оксана Шамрай

ДЖИН

Малий Сашко дуже любив слухати казки. Особливо про різні пригоди і пошуки скарбів. Якось він бачив по телевізору фільм, де в старому домі якийсь дядечко шукав скарб. Він ходив із молоточком, постукував по стінах і слухав. Сашко теж узняв маленький молоточок і почав ходити по квартирі та постукувати по стінах. А раптом — скарб?

109

ЖИЛА СОБІ УРНА

У зеленому парку, на головній алеї між дерев поруч із лавочкою встановили металеву урну. Вона сяяла чистотою на сонці.

Тітонька-прибиральниця застелила її сміттєвим пакетом, щоб легше було діставати сміття, і рушила далі прибирати паркові алеї.

Спочатку до блискучої та нової урни прибіг собака. Понюхав, лизнув... і побіг далі.

Прочитай заголовок. Поміркуй, про кого чи про що йтиметься в тексті.

Ірина Андріївська

ЯКЩО КОГОСЬ ПРИРУЧИВ...

Лука закликає руками нищпорити у наплічнику, намазочись намацати ключі від вхідних дверей. Надворі набридла холодна мжичка. У таку погоду хочеться чимскоріш забігти до теплої хати, вмоститися на канапі перед телевізором із горнячком гарячого чаю. А ще не завадять улюблені

ЗНАЙ ТА ОБЕРІГАЙ!

Анатолій Давидов — видатний педагог і письменник, який працював у школі вчителем біології. Він написав чимало книг для дітей про дивовижні річки, озера, ліси та їхніх мешканців. Героями його творів нерідко були діти — допитливі дослідники рідної природи.

Прочитай заголовок. Який це текст: художній чи науково-популярний?

Анатолій Давидов

У ЗИМОВОМУ ЛІСІ

(Уривок з повісті «Березовий сік»)

Сніг випав несподівано. Ланатий-преланатий. Три дні йшов, а потім перестав. Заясніло сонце, ось-ось відлига струмочками задзюрчить... Та морози перемогли. Уночі знов пороша все легенько притрусила, і школяри йшли до учбового корпусу незайманою сніговою ковдрою, слідами мережили її біллану.

На думку вчителів у творі багато гарних описів зимової природи і автор тексту Анатолій Давидов, який саме працював у школі вчителем біології, вміло поєднав наукове і художнє бачення краси природи зимового лісу: «незаймана снігова ковдра», «відлига струмочками дзюрчить», «снігові гірлянди повисли», «тендітне звірятко» (с.106-109).

У розділі «У світі фантастики» автор підручника подає дві фантастичні історії «Універсальні ліки» І.Росоховатського (с.121), і «Про чарівні ножниці

й дівчинку Емілію» П.Прибивайло (с.125) і оповідання Лесі Мовчун «Міжпланетна халепа» (с.127), а також один вірш Сашка Дерманського «Про голодного Єті» (с.120). Розділ повністю присвячено фантастичним пригодам і вигаданим героям. Подані твори не містять завдань на естетичне виховання читачів.

 У СВІТІ ФАНТАСТИКИ

Серед художніх творів трапляються такі, що описують дивовижний світ, несхожий на реальний. У них можуть відбуватися неймовірні події з минулого чи майбутнього, здійснюватися незвичайні винаходи. Персонажами таких творів нерідко бувають неіснуючі істоти, мешканці інших планет, які наділені надможливостями. Такі твори називають фантастикою.

 Прочитай вірш.

Сашко Дерманський

ПРО ГОЛОДНОГО ЄТІ*

На одній планеті жив голодний Єті. Це така людина, тільки снігова. На сніданок Єті їв лише котлети	Потім натщесерце з'їв борщу відерце й пирогів з грибами з'їв приблизно з пуд, і тому, до речі, Єті наш надвечір
---	--

У розділі «Історії з життя твоїх ровесників» містить розповідь А.Савчука «Силомір», оповідання Є.Дудар «Треба» (с.133), літературну казку В.Савченко «Чарівні прутики» (с.135).

 ІСТОРІЇ З ЖИТТЯ ТВОЇХ РОВЕСНИКІВ

 Прочитай текст.

Анатолій Савчук

СИЛОМІР

У неділю приїхав до мене із села двоюрідний брат Федько. Пішли ми з ним до парку погуляти. Аж тут бачимо — юрба хлопчаків. Виявляється, поставили в парку силомір, і кожен хоче свою силу показати. Гушають по гумовому кружку

 Прочитай заголовок і спробуй передбачити жанр твору.

Віталія Савченко

ЧАРІВНІ ПРУТИКИ

Кожного літа близнята Максимко та Маринка відпочивають у бабусі й дідуся в невеличкому містечку. Тут вони майже все вже знають. З дідуся ходять до озера рибу ловити і купатися, до лісу — по гриби та ягоди. Частенько бігають по морозиво до тітоньки Марії, що продає його за рогом сусіднього будинку.

«Як знайти себе та підкорити світ» назва 12 розділу має оповідання О. Малаша «Я почую тебе скрізь» (с.142). У творі йде мова про прекрасну музику гри на скрипці хлопця Богдана. Алла Савчук на (с.144) подала завдання до аналізу твору на формування духовного світу молодших школярів. На сторінці 144-145 твір О. Ропачкої «Казка про маленьку Мрію» і розповідь І.Гальперіна «Перший крок у космос» і казка О. Осадчук «Родина Борисовича» (с.147).

 ЯК ЗНАЙТИ СЕБЕ ТА ПІДКОРИТИ СВІТ

 Прочитай текст.

Олександра Малаш

Я ПОЧУЮ ТЕБЕ СКРІЗЬ

Богданко раз у раз поглядав на годинник. Хвилинка стрілка описувала коло за колом, а її дрібніша подружка мляво повзала від цифри до цифри. І коли ж, коли ж той дядько Віталій нарешті прийде? Обмете з черевиків сніг, не випускаючи скрипки з-під пахви. А він, Богданко, лиш зачудовано стежитиме на східцях за своїм старшим приятелем. І ось дядько Віталій неквапно зійде на другий поверх, при-

 Прочитай текст. Чому саме так авторка назвала свій твір?

Ольга Ропачька

КАЗКА ПРО МАЛЕНЬКУ МРІЮ

В одному затишному і красивому містечку народилася Маленька Мрія. Вона була дуже доброзичливою та дружньою і, щойно народившись, поспішила до людей. Вона підійшла до першого будинку і постукала. Але їй не відчинили. Вона пішла до іншого — там теж двері були зачинені. Нарешті в якомусь будинку їй відчинили і запитали:

На сторінці 149 автор підручника розташувала твір видатної американської письменниці Еліс Маккеррен «Гора, що покохала пташку». До

цього твору є завдання на (с.154). Чому змінилася Гора? Розкажи, що ти відчув читаючи оповідання? Що найбільше тебе схвилювало? Який момент вразив? На сторінці 154 цього розділу байка Т.Братченко «Склянка з водою» (с.155) і байка О.Лук'яненко «Жаліслива качка» (с.155). За змістом першої байки подано такі завдання: Чи завжди зовнішність відповідає внутрішньому змісту? За змістом другої байки автор підручника для аналізу художнього твору подає завдання: Чому надмірна материнська любов та жалість занапали каченят? Що тебе найбільше схвилювало?

Прочитай заголовок. Поміркуй, про що йтиметься в тексті.

*Еліс Маклеррен
Переклад з англійської Олена Засядного
Ілюстрації Стівена Ейткена*

ГОРА, ЩО ПОКОХАЛА ПТАШКУ

Посеред безлюдної рівнини самотньо стояла Гора.
На її голих кам'яних схилах не було жодної рослини; ні тварини, ні пташки, ні комахи не могли жити на ній.
Сонце зігрівало Гору, вітер холодив її, і лише дотик дощу та снігу знала вона.
Не було більше нічого й нікого, чие торкання можна було б відчутти.

Пригадай, що таке байка. Які її особливості? Що таке мораль байки? Прочитай байку.

Тайна Братченко

СКЛЯНКА З ВОДОЮ

На Столі стояла Склянка з водою. Від сонячних променів вона переливалася всіма кольорами веселки.
— Ах, яка вона красива! — дзвеніли Тарілочки.
— Яка багатогранність розуму! — захоплювались чашки.
А Склянка стояла і бундючилась. Їй було надзвичайно приємно чути про себе такі слова.

• Яка мораль цієї байки? Поміркуй, чи завжди зовнішність відповідає внутрішньому змісту.

Олександр Лук'яненко

ЖАЛІСЛИВА КАЧКА

— Слухай, жінко, — сказав Качур Качці, — наші каченята давно вже пір'ям вкрилися, а ти їх досі на воду не пускаєш, літати борониш. Негоже це.

Проаналізований нами підручник містить 76 творів, з них: віршів – 13, оповідань – 30, літературних казок – 6, творів усної народної творчості – 8, п'єса – 1, фантастичні історії – 2.

У 12 розділах автор лише до аналізу 9 творів подала завдання на збагачення духовного світу молодших школярів.

На думку досвідчених вчителів цього замало і усі завдання для аналізу художніх творів на уроках читання на збагачення духовного світу учнів четвертих класів вони добирають самостійною.

На відміну від цього підручника ми проаналізували коротко підручник Олександри Савченко і Ірини Красуцької «Українська мова та читання». Ч.2. 4 клас, 2021. – 160с.

У ньому 65 художніх творів із них: віршів – 31, літературні казки – 4, твори усної народної творчості – 27 (казки народні – 2, байка народна – 1, притча – 1, пісня – 1, прислів'їв – 21, усмішки – 2), оповідання – 3, байки – 1, міфи – 4, легенди – 1, п'єса-казка – 1, науково-художні твори – 9.

До цих творів автори підручника подають багато завдань на смисловий і структурний аналіз тексту, які містять і вправи на формування естетичних смаків та духовного збагачення молодших школярів, наприклад: після вивчення вірша Ліни Костенко «Вже брами літа замикає осінь» (с. 5) містить такі питання: Знайдіть вислови з переносним значенням. Які образи осені вони створюють? Які звуки у словах підсилюють осінній настрій твору? На сторінці 10 до вірша Д.Гулія «Розум, знання і сила» автори подають для аналізу: Чому, на вашу думку, треба жити у злагоді?

ВЖЕ БРАМИ ЛІТА ЗАМИКАЄ ОСІНЬ...

Задощило. Захлюпало. Серпень випустив серп.
Цвіркуни й перепілочки припинили концерт.
Чорногуз поклонився лугам і садам.
Відлітаючи в Африку, пакував чемодан.
Де ж ти, літо, поділось? Куди подалось?
Осінь, ось вона, осінь! Осінь, ось вона, осінь.
Осінь брами свої замикала вночі,
погубила у небі журавлині ключі.

Давид Гулія

РОЗУМ, ЗНАННЯ І СИЛА

Знання — це гість, а розум — це хазяїн,
у добрій спілці треба жити їм.
Хто має розум та багато знає, —
той буде завше сильним і міцним.

А сила, що без розуму, — недужа,
бо все робити буде навмання.
Тож для творіння, для роботи, друже,
виховуй розум і бери знання.

На (с.13) Яке ставлення людей до сил природи? Як перемогу добра і справедливості подано у творі? (с.37). Які почуття слід передати читаючи прохання козака? (с.40). У яких рядках сказано про красу й велич Стародавнього Києва? (с.53).

- Про яке дерево розповідається у стародавній пісні?
- Які пташки радилися? Який світ хотіли поставити?
- Назви ознаки, які вжито до слів **море, явір, пісок, земляця, місяць, зоря**. Яке ставлення людей до сил природи вони передають?

- Які почуття слід передати, читаючи прохання козака?
Поміркуйте разом. Чому в пісні багато слів зі зменшувально-пестливими суфіксами?

- Чи зрозумів/зрозуміла ти, у які часи князував Ярослав Мудрий? Що ти можеш про нього розповісти?
- У яких рядках сказано про красу й велич Стародавнього Києва?

Які ознаки зими називає поет, щоб показати її красу? Вірш Максима Рильського «Зима» (с.69). Які почуття викликав цей твір? Як ти уявляєш красу Різдвяного Ангела? (с.76). Які почуття він викликав? Чому все живе з подивом дивилося у небо? До вірша Галини Кирпи «Мій ангел» (с.76) автори подають такі питання: Яким ти уявив маленького ангела поетеси? Яку словесну картину можна намалювати за рядками вірша? Яким ти уявляєш свого ангела-охоронця? Розкажи або намалюй.

Галина Кирпа

Мій ангел такий маленький,
ну просто крихітка —
я навіть не бачу,
чи він сидить
на моєму плечі.
Мій ангел такий легенький,
ну просто пушинка —
я навіть не чую,
як він сидить
на моєму плечі.

Максим Рильський

ЗИМА

Як не любити зими сніжно-синьої
на Україні моїй,
саду старого в пухнастому інеї,
сивих, веселих завій?
Як не любити весни многошумної,
меду пахучих суцвіть,
як не любити роботи розумної,
праці, що дух веселить?

До літературної казки Марії Людкевич «Пригода у хатинці лісника» (на с. 78) подано завдання – рекламу про дивовижну красу зими-білої королеви снігів і заметілей. На сторінці 84 до аналізу твору Д.Білоуса «Колядник» є такі запитання: З яким почуттям поет ставиться до хлопчика? Яку радість він приніс? Які почуття в тебе викликають горобці з оповідання?

Марія Людкевич

ПРИГОДА У ХАТИНЦІ ЛІСНИКА

Якось Зима надумала стати вченою дамою. Вона придбала комп'ютер, щоб написати наукову роботу про своє королівство. У помічники запросила Мудру Ворону і Веселого Снігура. Для здійснення цього задуму всі троє поселилися в хатинці лісника, де в цю пору ніхто уже не жив, і почали творити.

РЕКЛАМА

Зима — біла королева снігів, заметілей, снів. Вона сувора й принципова. Її бояться всі люди і звірі, бо вона може разом із Морозенком залоскотати-заморозити до смерті кого захоче. У-у-х!

Веселе слово

Дмитро Білоус

КОЛЯДНИК

Є колядочка у Гриця:
«Коляд-коляд-колядніця!»
Мати хусткою зав'яже —
тільки носик вигляда.
Хоч мороз: «Дошкүлю» — каже,
так на те ж і коляда!

Аналіз вірша Ліни Костенко «Усе моє, все зветься Україна» (с.87) містить завдання: Які почуття автора до рідної землі? Яке твоє ставлення? У чому краса рідної землі? Про красу природи є завдання до твору Н.Кир'ян «Євшан»

(с. 88). Що нагадує про рідну домівку тобі? Із чим поетеса І.Кирпа порівнює рідну мову? Що означають ці порівняння? Яке ставлення до мови у вірші «Моя мова»?

УСЕ МОЄ,
ВСЕ ЗВЕТЬСЯ УКРАЇНА
... Буває, часом спіпну від краси.
Спинюсь, не тямлю¹, що воно за диво, —
оці степи, це небо, ці ліси,
усе так гарно, чисто, незрадливо²,
усе як є — дорога, явори,
усе моє, все зветься Україна.
Така краса, висока і нетлінна³,
що хоч спинись і з Богом говори...

...Ця квіточка, про яку я зараз роз-
повім, народжується не на землі, а в
душі людини. Це почуття любові до
рідної землі, до батьківщини. І роз-
кривається воно від запаху чарівно-
го зілля з непримітними суцвіттями.
А зветься це зілля — євшан. Існує
легенда, що людина, котра зовсім за-
була свою вітчизну, мову, звикла до

Надія Кир'ян

✦ Прочитай вірш Галини Кирпи.

МОВА МОЯ
Мова моя — мов ластівка,
летить горою, летить долом,
привіщає мені ясен-день.
Мова моя — немов Берегиня,
що на кожне своє дитятко
дихає і тремтить.

Подібні завдання автори підручника подають до творів Тараса Шевченка «Вітер віє-повіває» (с.98). Які картини змальовано у вірші? Із чим поет порівнює степ? Який настрій створює вірш? До твору «Вітер з гаєм розмовляє» (с.99) є такі завдання: Які слова й вислови змальовують картини тиші й неспокою в природі? Який настрій вірша? Які почуття потрібно передати інтонацією? Вірш «Реве та стогне Дніпр широкий» (с.99) в аналізі містить завдання: роздивися репродукції картин –ілюстрацій до поезії, як різні митці зобразили грізні сили природи? Яка з них подобається найбільше? Спробуй пояснити чому.

***
Тарас Шевченко
***
Вітер віє-повіває,
по полю гуляє,
на могилі кобзар сидить
та на кобзі грає.
Кругом його степ, як море
широке, синіє;

***
Вітер з гаєм розмовляє,
шепче з осокою,
пливе човен по Дунаю
один за водою.
Пливе човен, води повен,
ніхто не спиняє,
кому спинить — рибалоньки
на світі немає.

***
Реве та стогне Дніпр широкий,
сердитий вітер завива,
додолу верби гне високі,
горами хвилю підійма.

Вірш Івана Франко «Дивувалася зима» (с.102) автори підручника рекомендують аналізувати за такими питаннями: За допомогою яких слів поет змальовує зиму як живу істоту? Яка інтонація передає її почуття? Які картини можна побачити за словами вірша? Намалюй почуте (за бажанням). На сторінці 103 до твору «Дрімають села» подано: Як поет змальовує красу дня ранньої осені? Які слова підкреслюють, що це останні погожі дні? Як ти розумієш вислови: «дрімають села», «садки дрімають», «тихо гріються хатки», «холодом осіннім потягає»?

Прочитай вірші — картини природи.

 Сила життя 	<p>***</p> <p>Дивувалась зима: чом це тають сніги, чом льоди скресли всі на широкій ріці?..</p>	<p>Іван Франко</p>	 Настрій <p>***</p>	<p>Дрімають села. Ясно ще осіннє сонце сяє, та холодом осіннім вже в повітрі потягає.</p> <p>Темно-зелені садки дрімають вже без плоду, і тихо гріються хатки, і верби гнуться в воду.</p>
--	---	--------------------	--	--

Вірш Лесі Українки «Давня весна» (с.105) у ході аналізу автори рекомендують опрацювати його за питаннями: У яких рядках вірша автор говорить про весну як про живу істоту? Простеж за зміною почуттів героїні. Чим вона викликана? Як у вірші сказано про пробудження природи (вітру, дерев, пташок)? На сторінці 138 автором до вірша Вадима Скомаровського «З чого починається весна» рекомендують звернути увагу на: «А з чого починається весна для тебе?»

 Два настрої 	<p>Леся Українка</p> <p>ДАВНЯ ВЕСНА</p> <p>Була весна весела, щедра, мила, промінням грала, сипала квітки, вона летіла хутко, мов стокрила, за нею вслід співучії пташки! Все ожило, усе загомоніло — зелений шум, веселая луна!</p>	<p>Вадим Скомаровський</p> <p>З ЧОГО ПОЧИНАЄТЬСЯ ВЕСНА</p> <p>Справді, з чого починається весна: може, з проліска на тихому осонні, з пісні жайвора дзвінкої, мов струна, чи з мурашки, що проснулась на долоні? Вже з-лід снігу виповзає борозна, і ріка уже звільняється від криги. З тепловію починається весна, з перших крапель і тривалої відлиги.</p>
---	---	---

Вірш «Грім» Миколи Вінграновського (с.140). Які почуття викликав у тебе вірш? Які звуки передають звучання грому? Які весняні звуки, мелодії, крики передають радість весняного розмаю? Вірш Андрія Малишко «Дощик»: Яким змальовано дощик у вірші? Який колір переважає в його описі? Яким ти уявляєш цей дощик?. До художнього твору Лесі Мовчун «Арфа для павучка» (с.149) автори подають такі завдання: Як ти уявляєш місячну арфу? Які

почуття пережив павучок? Яка твоя мрія? Як ти уявляєш жар-пташку? Вірш Н.Кир'ян «Пташка» (с.153).

Микола Вінграновський

ГРІМ

Була гроза, і грім гримів,
він так любив гриміти,
що аж тремтів, що аж горів
на трави і на квіти.

Андрій Малишко

ДОЩИК

Вихопивсь дощик поміж заправ:
чоботи сині, синя сорочка,
сині мелодії понапинав
з неба широкого аж до листочка,
синіми стрілами закресав,
сині листочки дрібно писав —
людям, озерам, лукам за обрій,
ох і смішний же!

Надія Кир'ян

ЖАР-ПТАШКА

Було, чи здавалось, чи снилось Іванку,
що кожного ранку, що кожного ранку
жар-пташка літає понад двором,
торкає його золотавим пером.
Перо золотаве Іванка лоскоче,
хлопчина швиденько розплющує очі
і миттю встає, у вікно визирає,

Повір
у себе

АРФА ДЛЯ ПАВУЧКА

Леся Мовчун

Набір до музичної школи ось-ось мав закінчитися.
Цього року, як і завжди, запрошували бджілок у клас
хорового співу, а коників — гри на скрипці, комарів —
на сопілці, а павучків — у клас гри на сонячній арфі.

На нашу думку і думку багатьох досвідчених вчителів початкових класів, підручник О.Савченко і І.Красуцької дуже вдалий і містить багато завдань на формування естетичних смаків, що у свою чергу, сприяють духовному зростанню молодших школярів як майбутньому поколінню нашої країни.

2.3. Дослідно-експериментальна програма

На основі вивчення стану досліджуваної проблеми, аналізу чинної програми і підручників нами було складено програму і проведене експериментальне навчання.

Експеримент ми проводили під час виробничої педагогічної практики на базі Комунального закладу загальної середньої освіти ліцею №2 Жовтоводської міської ради. У досліді брали участь 64 учні. Із них 30 учнів 4 – А (експериментального) і 34 учні 4 – Б (контрольного) класу.

У ході експерименту ми вирішували такі завдання:

- ✓ визначити рівень сформованості естетичних смаків учнів за допомогою опитувальника-анкетування;
- ✓ впровадити до уроків словесності (читання) завдань спрямованих на збагачення духовного світу молодших школярів засобами аналізу художніх творів;

- ✓ перевірити дієвість нашої експериментальної програми (8 уроків) і зробити висновки.

Для реалізації цих завдань ми проаели три етапи дослідження: констатувальний, формувальний, контрольний.

Виявлення рівня розвитку естетичних смаків (духовного світу) молодших школярів ми проводили за спеціально розробленими питаннями анкети (у її створені нам допомагали класні керівники 4 – А і 4 – Б, які добре знають своїх учнів і мають значний досвід роботи). Див. додаток А (Анкета-завдання на виявлення рівня сформованості естетичних смаків учнів 4 класів КЗЗСОЛ №12 м. Жовті Води).

На першому етапі дослідження ми використали завдання на виявлення рівня сформованості естетичних смаків експериментального та контрольного класів. Одержані дані ми подали до таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

**Початковий рівень сформованості естетичних смаків учнів
експериментального та контрольного класів**

Ліцей	Клас	Кі-ть учнів	Впоралися із завданням	Частково впоралися	Не впоралися
№12	4 – А	30	10	14	6
№12	4 – Б	34	12	16	6
		64	34%	47%	19%

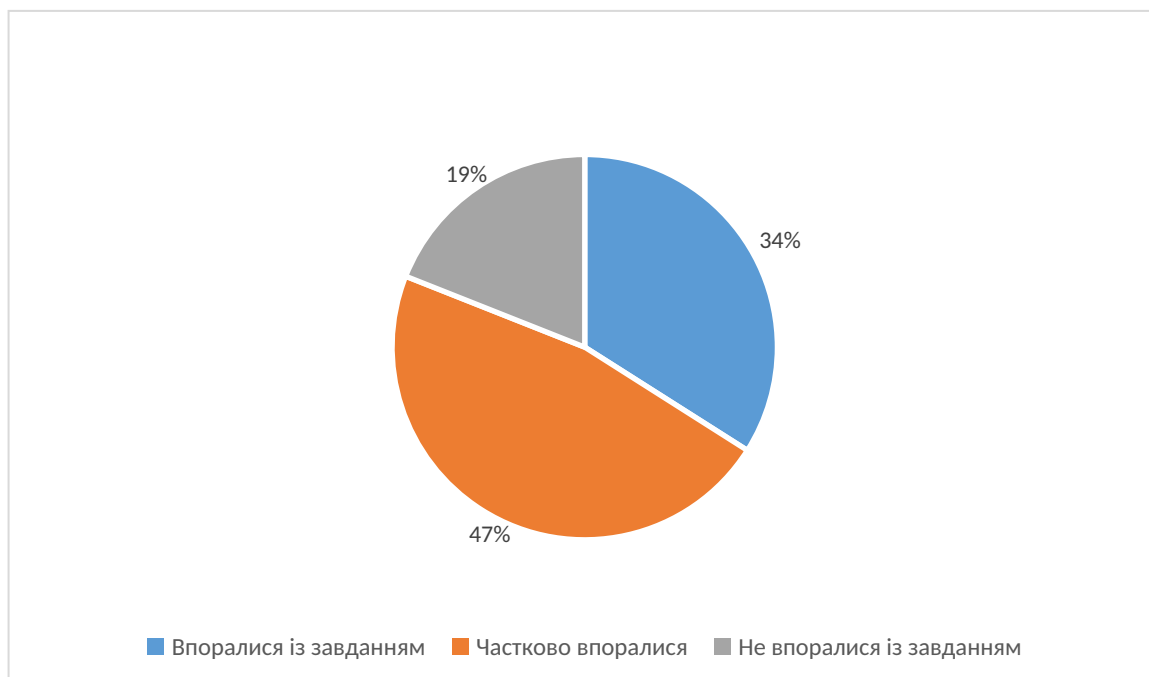
Одержані результати першого етапу дослідження дали підставу нам зробити висновок, що учні в обох класах мають незначний рівень сформованості естетичних смаків.

Враховуючи результати першого етапу дослідження ми запропонували впровадити дібрані нами завдання на формування духовності у молодших школярів під час аналізу художніх творів на уроках словесності.

Формувальний етап дослідження ми здійснювали протягом восьми уроків читання. На цих уроках ми пропонували учням такі завдання, що сприяють формування естетичних смаків та збагаченню їх духовного світу.

Діаграма 2.1.

Діаграма початкових показників у % співвідношенні

До навчальної програми ввійшли такі завдання:

Урок 1. (фрагменти) Марія Пригара «Перший день»

II. Основна частина уроку.

2.Робота над віршем М. Пригари «Перший день».

Учні після виразного читання твору вчителем аналізують вірш:

- Скільки строф у вірші? З якою інтонацією потрібно читати?
- Прочитай розмову айстри з жоржиною, ромену й красолі.

Завдання 1.

Хіба сміятись вміють квіти? Як ти розумієш ці рядки? Чи дарував ти колись квіти? Які квіти ти любиш? Опиши улюблену квітку. Уяви, що квітів раптом не стало, що відчують люди? Що ти знаєш про осінні квіти: айстри, жоржини, нагідки, ромени, троянди?

Уривок з оповідання Є.Ярошинської «Квіти»... В повозі гордо сиділа королева квітів. Її убрання складалося з листочків рож, на голові блищала корона з капель роси, в руці мала куп'янок рожі, це був її скіпетр [1,с.415].

Завдання 2.

- Прочитайте, чому діти прийшли з квітами. Поміркуй: чи стане затишно в оселі якщо поставити вазу з квітами? Чому? Класна кімнат з квітами це красиво чи ні? Доведи.

Урок 2. (фрагменти). За Ольгою Лапушеною «Казка про книгу»

II. Основна частина уроку.

3. Робота над оповіданням Ольги Лапушеної «Казка про книгу».

Самостійне читання тексту учнями.

- Назвіть дійових осіб розповіді.
- Чому тато і мама здивувалися покупці сина?
- Чому тато і мама побачили різні книги?

Завдання 1. Для тебе книга друг чи ворог? Що таке дозвілля з улюбленою книгою? Твоя улюблена книга? Хто її головний герой? Уяви, що твій герой прийшов до класу, познайом однокласників із ним.

Поясни: як Петрик уявив корабель? Що допомогло йому здійснити захоплюючу подорож?

Завдання 2. Як ти розумієш прислів'я про книгу?

«Книга – друг на все життя».

«Книгу прочитати – на крилах літати».

«Одна книга тисячі людей навчає».

Створи віртуальну екскурсію своєї книжкової полиці.

Урок 3. (фрагменти). Прислів'я про книгу. За Ольгою Лапушеною «Казка про книгу»

3.Робота над оповіданням.

Вибіркове читання.

Читання в особах пригоди хлопчика на кораблі.

Завдання 3.

- Який подарунок обрав би ти: книгу чи іграшку?
- Чи змінилося ставлення героя твору до книг? Поміркуй чому.
- Створи свою пам'ятку «Як розповісти про прочитану книжку». Створи розповідь «Книга з мого дитинства». Склади список книжок, які ти прочитав влітку чи за рік.

Урок 4. (фрагменти). За Олегом Погинайком «Осінь без смутку»

Мета: ознайомити з оповіданням Олега Погинайко «Осінь без смутку». Навчати передбачати зміст художнього твору за заголовком. Розвивати критичне мислення, мовлення, вміння комунікувати з однолітками. Збагачувати словниковий запас. Виховувати почуття прекрасного, уявлення про емоційне задоволення, душевний комфорт.

3.Робота над оповіданням Олега Погинайко «Осінь без смутку».

Завдання 1.

- Які емоції викликав у вас твір?

- Що нового ви відчували, коли вдруге під час читання грала музика?
Опишіть свої відчуття.

Завдання 2. Гра «Одягни природу».

Доберіть за три хвилини якомога більше слів-одежин для Осені. (Робота в парах).

Завдання 3. Запишіть на листочках-подарунках ваші емоції (можна намалювати), які ви залишите собі, а які пустите на вітер?

Завдання 4. Робота в парах.

Складіть свою розповідь «Розмова осінніх листочків». Обговоріть, що можна виготовити з осінніх дарів, листочків. Придумайте тематику осінніх композицій. Кому б ви хотіли подарувати свої вироби. Розкажіть про це.

Урок 5. (фрагменти). День дружби. Юлія Смаль «Артемкові друзі»

Завдання 1. Розкажи як павучок забув про свій страх.

- Що для нього значила дружба?

Завдання 2. Склади поради « Як стати хорошим другом». Розкажи про свого друга.

Завдання 3. Робота в групах.

- Чи з'явилося почуття самоповаги від роботи в групах?

Прочитайте твір від імені персонажів. Які почуття і переживання ви відчули?

Розкажіть про це.

- Що значив для Артемка подарований дітьми йому листочок?

Створіть свій листочок –хатинку для Артемка. Запросіть його у дім.

Урок 6. (фрагменти). Людмила Федорова «Осінні пахощі».

3.Робота над оповіданням (с.13-14).

- Прочитайте, чим пахла осінь для дітей.
- Чому засмутився Кирило? Що таке смуток?

Завдання 1. Робота в парах.

Розкажіть про те, що б сталося якби ви зустріли Королеву Осінь? Опишіть її.

Порівняйте нещодавно прочитане оповідання Олега Погинайка «Осінь без смутку», що у них спільне, а що відмінне?

Завдання 2. На осінніх пелюстках (листочках) квітки осені напишіть ваші улюблені пахощі осені. Що потрібно нам, щоб осінь була без смутку?

(Робота в групах). Складіть поради «Осінь без смутку».

Урок 7. (фрагменти). Шкільні стежини.

Мета: розширювати й поглиблювати знання учнів про значення школи і знань у житті людини. Вчити аналізувати художні твори, удосконалювати навички свідомого, виразного читання. Формувати уявлення про загальнолюдські цінності, роль знань у житті людини; сприяти розвитку самооцінки власних вчинків; виховувати повагу до оточення. Виховувати повагу, любов, справедливість, чесність, совість.

II. Основна частина.

3.Обговорення прочитаних удома творів.

- Чи маєш ти бажання вчитися?

- Тобі подобається твоя школа, твій клас?
- Щоб ти хотів змінити у класі, школі?

Завдання 1.

- Хто з героїв творів тобі сподобався, чому?
- Розкажи, хто з них був справедливий і мав совість?
- Що для тебе значить «чесність»?

Завдання 2. Робота в парах. Прочитайте одне одному найкращі уривки із творів про повагу до вчителя та однокласників.

Урок 8. (фрагмент). Василь Сухомлинський «Ластівки прощаються з рідним краєм». Олександр Єрох «Відлітають птахи»

"Ластівки прощаються з рідним краєм"
Осінь у казках та оповіданнях В. Сухомлинського

ВІДЛІТАЮТЬ ПТАХИ

Олександр Єрох

Відлітають птахи в теплий край, в теплий край,
і ними пісня злітає журлива,
юлітаво-червоний задумався гай,
тохилилась калина вродлива.

Зажурилась вона у осінній красі,
жовте листя тремтить, опадає,
з неба линуть до нас журавлів голоси
так, що серце на мить завмирає.

2.Робота над оповіданням О.Сухомлинського (с.13-16).

- Які спостереження дівчинка Олена берегла у своєму серці?
- Чи можуть сумувати птахи?
- Що таке «туга»?
- Як прощалися ластівки?

Завдання 2. Робота в групах.

Намалюйте ілюстрацію до твору. Які кольори переважатимуть на них ?

Доберіть заголовки до ілюстрації:

- Уявіть, що ластівка прилетіла до вас, що ви їй розповісте?

Завдання 3. Який у тебе настрій після читання вірша О.Єроха «Відлітають птахи»? Поясни чому?

Завдання 4. Робота в парах.

Намалюйте карту емоцій, розкажіть про життя птахів на чужині чи про зимівлю в рідному краї. Поясніть слова вірша: «завмирає серденько», «зажурилася осінь», «пісня журлива», «задумався гай», «зітхають верби».

Розкажи, чи вмієш ти співчувати? Що таке підтримка? Дізнайтеся, на гербах яких міст України чи інших держав зображено птахів.

2.4. Результати дослідно-експериментальної роботи

Протягом експериментального навчання, що складало 8 уроків словесності на збагачення духовного світу молодших школярів засобами аналізу художнього твору, ми припустили, що розвиток естетичних смаків буде ефективним, якщо:

- ✓ під час роботи над змістом твору вчитель буде зосереджувати увагу учнів на духовних цінностях;
- ✓ застосовуватиме різноманітні завдання для розвитку творчих здібностей спрямованих на збагачення духовного світу учнів під час аналізу та інтерпретації художніх творів.
- ✓ запроваджуватиме спеціально розроблені навчальні програми з використанням вправ та завдань на розвиток естетичних смаків.

Отримані дані проведення констатувального етапу ми порівняли з даними останнього контрольного етапу перевірки з виконання завдань на розвиток естетичних смаків.

Завдання 1.

Які відчуття у тебе після прочитаного твору Миколи Магери «Тополя» (с.18-19). Мімікою та жестами передай емоції, які відчували мама та Юрасик.

Завдання 2. Робота в групах.

Інсценізуйте оповідання.

- Розкажіть, чому тополя засвітилася?
- Що потрібно їй для щастя?
- Як би ти намалював своє щастя?

Завдання 3. Розкажи, як милувалися вродою тополі у творі. Намалюй свою тополю.

Завдання 4.

Як ти розумієш дружбу між героями оповідання Віктора Лукіна «Про математику і кохання?» (с.20).

Завдання 5. Робота в парах.

- Поясни, що таке огидний вчинок?
- Що таке підступність?
- Чи може дружба мати зраду?

Завдання 6.

- Як вчинив Сергійко з Лялею?
- опиши свого найкращого друга.
- Чому Ляля симпатизувала Сергієві? Поясни, як ти це розумієш.

Завдання 7.

Складіть у пар есе «Чи вважаю я себе справжнім другом?»

У ході експериментальної перевірки ми побачили, що завдання цікавили учнів. Його виконання на цьому етапі дослідження не викликало у них труднощів саме в експериментальному 4 – А класі. Учні охоче виконували завдання, жваво обговорювали питання за змістом аналізу художніх творів, давали оцінку духовному світу персонажів, вказували на естетичні цінності твору. У контрольному 4 – Б класі учні працювали менш активно, не завжди могли дати оцінку моральним вчинкам героїв твору. Аналіз цього завдання свідчить, що успішність і якість у експериментальному класі після впровадження дослідної програми є вищою ніж у контрольному. Отримані результати ми подали до таблиці 2.2.

Порівнявши отримані дані щодо виконання контрольних завдань, ми з'ясували, що експериментальний 4 – А клас впорався із всіма завданнями набагато краще, ніж контрольний 4 – Б клас.

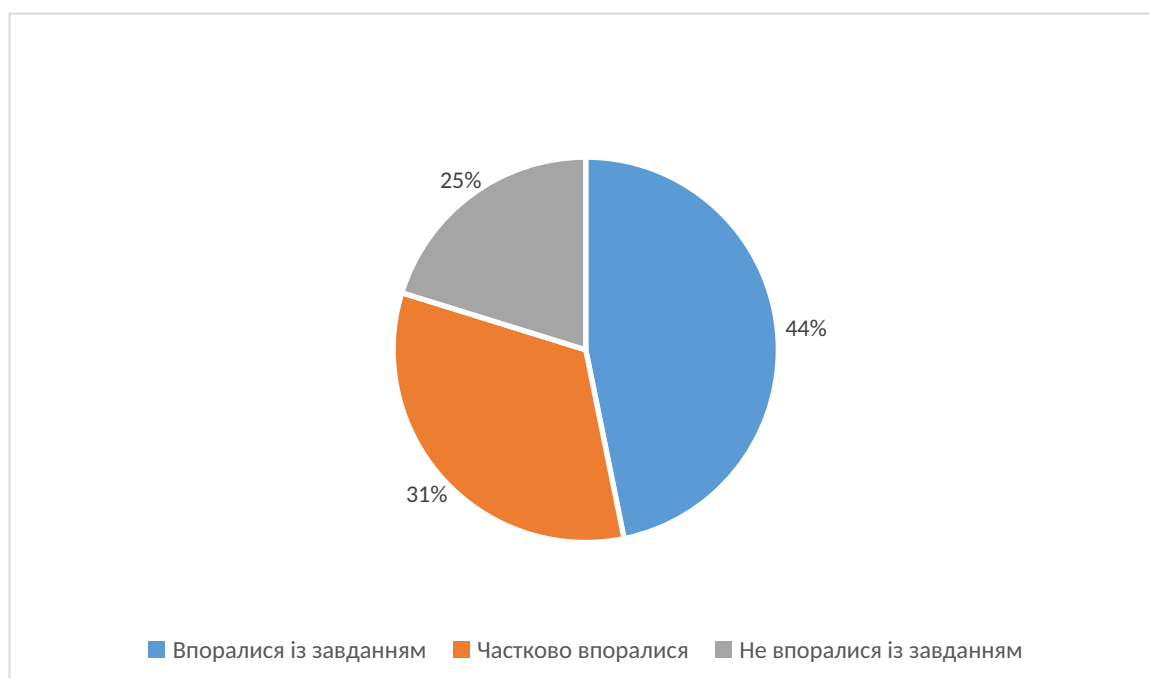
Таблиця 2.2.

Рівень успішності виконання контрольних завдань на виявлення рівня сформованості естетичних та духовних цінностей учнів 4 – А і 4 – Б класів

Ліцей	Клас	Кі-ть учнів	Впоралися із завданням	Частково впоралися	Не впоралися
№12	4 – А	30	24 (80%)	6 (20%)	0
№12	4 – Б	34	4 (12%)	14 (41%)	16 (47%)
		64	44%	31%	25%

Діаграма 2.2.

Діаграма контрольних показників у % співвідношенні

Отже, одержані нами результати після проведеного формувального етапу експерименту відображають значні зрушення у розвитку естетичних смаків і збагаченні духовного світу молодших школярів засобами аналізу художніх творів на уроках словесності, а тому можна стверджувати, що запропоновані нами різноманітні вправи і завдання під час аналізу й інтерпретації художніх

творів на уроках читання є дієвим. Гіпотезу підтверджено, завдання виконано, мету досягнуто, дослідження завершено.

Висновки до II розділу

На основі вивчення Державного стандарту початкової загальної освіти, відповідно до чинної програми вимогами якої є завдання на розвиток естетичних смаків і збагачення духовного світу молодших школярів засобами художнього слова ми аналізували підручник Олександри Савченко і Ірини Красуцької «Українська мова та читання». (Ч.2. 4 клас, 2021) і Алли Савчук «Українська мова та читання» (Ч.2. 4 клас, 2021), з'ясували, що бракує завдань на розвиток естетичної практики молодших школярів, завдань, які б за змістом твору збагачували внутрішні, моральні цінності зростаючої особистості.

Вивчивши передовий педагогічний досвід ліцею №12 Жовтоводської міської ради (м.Жовті Води), ми дійшли висновку, що учні найчастіше, не звертають уваги на описи краси природи, краси людських вчинків, проявів.

У підручнику А.Савчук таких завдань досить мало.

У процесі дослідження обраної теми нами було складено програму і проведено експериментальне навчання. Експеримент ми проводили на базі Жовтоводського ліцею №12. У досліді взяли участь 64 учні 4 – А і 4 – Б класів. Для реалізації поставлених нами завдань ми провели дослідно-експериментальну перевірку, що передбачала три етапи: констатувальний, формувальний і контрольний. Одержані результати першого етапу нас занепокоїли, ми зробили висновок, що недостатній рівень розвитку естетичних цінностей в учнів четвертих класів.

До навчальної програми ми подали вісім уроків читання. На уроках ми пропонували учням дібрані вправи і завдання на збагачення духовного світу під час аналізу художніх творів в обох класах. Протягом експериментального навчання нами було виявлено наступне: учні стали краще висловлювати власні думки про людські цінності, добре мислити, вдало добирати слова на вираження внутрішнього стану; в них з'явилося бажання бачити прекрасне в природі, у стосунках між людьми, у душевних переживаннях. Порівнявши отримані дані щодо контрольних завдань ми можемо стверджувати, що

експериментальний 4 – А клас продемонстрував кращий результат виконання, ніж контрольний 4 – Б.

Отже, ми переконалися, що застосовані нами різноманітні вправи і завдання під час аналізу художніх творів спрямовані на збагачення духовного світу молодших школярів дали позитивні результати у ході експериментального навчання. Це підтверджує вірогідність висунутої нами гіпотези.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури та проведеної нами дослідно-експериментальної перевірки ефективності використання завдань для збагачення духовного світу молодших школярів на уроках словесності в 4 класі, ми дійшли висновку, що проблема формування естетичних цінностей у початковій освіті була і залишається актуальною особливо в цей складний випробувальний час для нашої країни.

Державі потрібні особистості духовно зрілі, що розуміються на гуманістичних, естетичних, релігійних, етичних, моральних цінностях.

Молодший шкільний вік є найбільш вразливим на емоційне сприйняття.

Художня література відіграє особливо важку роль у збагаченні духовного світу молодших школярів, формуванні у них світогляду, ідейно-політичних переконань, у становленні моральних принципів майбутніх громадян нашої незалежної держави.

Нами виявлено, що художні твори під час їх аналізу потребують своєрідного підходу до їх вивчення, глибокої оцінки, чуттєвому світосприйняттю та переживанням, що сприяють формуванню особистості творчої, яка живе за законами краси, гармонії та духовної досконалості.

Головний напрямок роботи вчителя нової української школи в умовах воєнного стану полягає в тому, щоб розвинути емоційний бік духовного життя дитини, досягти зацікавленого ставлення до цінності художнього твору, як мистецтва слова.

Нами вивчено стан досліджуваної проблеми у практиці вчителів початкової школи, проаналізовано досвід фахівців Жовтоводського ліцею № 12 створено і впроваджено на основі аналізу чинної програми і підручника експериментальну програму навчання, виконано порівняльну характеристику одержаних результатів усіх етапів дослідження.

Наші результати свідчать, що після впровадження експериментальної програми рівень усвідомлення естетичних цінностей в учнів 4 –А значно покращився.

Отже, ми переконані, що робота над аналізом художніх творів на уроках словесності – це не лише спосіб пізнання навколишнього світу, а й формування духовної культури, виховання морально-етичних почуттів молодших школярів. Без достатнього аналізу розуміння смислу тексту художнього твору читання знижує увагу учнів, тому вчитель повинен поєднувати внутрішнє (осмислення й розуміння прочитаного), що викликає у молодших школярів емоційне задоволення, естетичні переживання, душевний комфорт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антологія української літератури для дітей у III томах. Т.1. К.: «Веселка», 1984. 415с.
2. Бондаренко Ю. І. Вивчення образів-персонажів літературного твору в школі: посіб. для студ. філол. факультетів. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. 218 с.
3. Білоконна Н.І., Абрамчук В.С. *Емоційна культура як наукове поняття*. Вісник Міжнародного дослідного центру. Кривий Ріг, 2015. Том 38 (1). С.48-53.
4. Большакова І.О., Пристінська М.С. Українська мова та читання: підруч. для 2 кл. (у 2-х ч.): Ч2. Харків.: Вид-во «Ранок». 2019, 96с.
5. Богуш А.М. Духовні цінності в контексті сучасної парадигми виховання. *Виховання і культура*. 2015. № 1. С.5-8.
6. Богуш А.М. Педагогічні виміри Василя Сухомлинського в сучасному освітньому просторі. Монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2011. 272 с.
7. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. Вид. 3-є, доп. Київ: Знання, 2008. 566 с.
8. Вашуленко О. В. Емоційно-ціннісний розвиток молодших школярів на уроках літературного читання. VII Волошинські читання «Шкільна мовно-літературна освіта: традиції і новаторство». Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (17 травня 2019 р., м. Київ). Київ: УОБЦ «Оріон», 2019. С. 277–283.
9. Гнатенко К. І. Організація роботи над характеристикою персонажа на уроках літературного читання в початкових школах України. *Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms: International scientific-practical conference (September 29, 2017)*. Tbilisi, Georgia, 2017. P. 147 - 150.

- 10.Гордіюк Н. Особливості сприймання художніх текстів молодшими школярами. Мандрівець, 2014. №3-4. С. 75-78.
- 11.Гудовсек О. Сучасні підходи до естетичного виховання молодших школярів засобами етнопедagogіки. (2020). *Інноватика у вихованні*, 1(12), 132-137.
- 12.Державний стандарт початкової загальної освіти. 2017. К. URL: [http:// www.mon.gov.ua/images/standart/der j_standart_poch atk_new.doc](http://www.mon.gov.ua/images/standart/der_j_standart_poch_atk_new.doc).(дата звернення: 15.07.2025).
- 13.Дем'янюк Т.Д., Бех І.Д., Байрамова М.Г., Мельничук Л.С. Духовно-моральне виховання особистості: інноваційний підхід: навч.-метод. посіб. Київ: Волинські береги, 2018. 316 с.
- 14.Джежелей О.В. Літературна освіта молодших школярів. Початкова школа. 2013. № 1. С.10-12.
- 15.Енциклопедія освіти / Нац. акад. пед. наук України / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.
- 16.Заєць В., Суворова Н., Сухоненко Н. *Художній твір як інструмент виховання особистості молодшого школяра*. Васильківський вісник. 2015. № 10. С. 4-7.
17. Ісаєва О. *Роздуми навколо проблеми аналізу та інтерпретації художнього твору в школі*. Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. 2017. № 2. С. 29-31.
18. Кравцова І.А. Адамчук А.О. *Формування в учнів 3 класів емоційної культури на уроках літературного читання засобами інтерпретації художніх текстів [методичний посібник]*. Кривий Ріг: КДПУ, 2021. 34с.
- 19.Кравцова І.А. Костюк С.С. *Збагачення духовного світу молодших школярів на уроках словесності під час вивчення поетичних творів [методичний посібник]*. Кривий Ріг: КДПУ, 2023.52 с.
- 20.Кравцова І.А. Мамедова Л.І. *Пейзажна лірика як засіб естетичного виховання учнів 3 класу [методичний посібник]*. Кривий Ріг: КДПУ, 2017. 96с.
- 21.Кравцова І.А. *Емоційна домінанта в діяльності вчителя початкової школи*. Wielowymiarowość edukacji XXI wieku tom III Edukacja dorosłych Monografia

- wieloautorska pod redakcją naukową Anny Klim-Klimaszewskiej Sabiny Wieruszewskiej-Duraj ISBN 978-83-66597-51-8. 2022.C.189-199.
- 22.Кравцова І. А. Шляхи формування навички виразного читання в учнів 3 класів у процесі роботи над віршованими творами: [методичний посібник] І. А. Кравцова, С. А. Заярнюк. Кривий Ріг: КПІ, 2013. С. 63.
- 23.Каралаш Н.Г. Криза духовності та ціннісних орієнтацій індивіда. Духовність українства: Збірник наукових праць. Вип.3. ЖДПУ, 2018. С.36-38.
- 24.Кравцова І., Яковенко В. Етапи роботи над творами різних жанрів на уроках літературного читання в початкових класах. Кривий ріг: ДВНЗ «КНУ» КПІ, 2016. 56 с.
- 25.Короденко М. Нова школа – нові підходи. Освіта України. 2017. № 43. С. 6.
- 26.Крившенко Л. Опанування молодшими школярами вміння аналізу тексту на уроках літературного читання в евристичному навчанні. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2015. № 9. С. 53–59.
27. Коли сніг пахне мандаринками / уклад.: Росіцький Р. «Вид-во Старого Лева». Львів, 2020.с. 328.
- 28.Котик Т.М. *Нова українська школа: теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи: навчально-методичний посібник.* Тернопіль: Астон, 2020. 192с.
29. Кравцова І.А., Шпачук Л.Р. *Основи культури і техніки мовлення: навчальний посібник.* Кривий Ріг: КДПУ, 2014. 264с.
- 30.Коваль Г. П., Захарчук З. О. Практикум з виразного читання. Навчально-методичний посібник для студентів педінститутів, гуманітарних університетів, педагогічних коледжів спеціальності «Педагогіка і методика початкового навчання», вчителів та учнів початкових класів. Тернопіль: Астон, 2014. 124 с.
- 31.Ковбасюк Тетяна. *Форми та методи естетичного виховання молодших школярів. Креативність особистості як фактор інноваційного розвитку*

- суспільства : збірн. наук. праць. Вип. 2 / за ред. доц. В.В. Павленко. Житомир : ФО-П Левковець Н.М., 2020. 188 с. С. 66-71
32. Максименко Н. Б., Качак Т. Б. Технології вивчення предметів галузі «Мови і літератури» в початковій школі. Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ. Тіповіт, 2015. 100 с.
33. Марко В.Ю. Духовне виховання дітей молодшого шкільного віку в недільних школах: автореф. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07. «Теорія і методика виховання»; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. 2013. 20 с.
34. Мартиненко В. Оновлення змісту літературного читання у контексті компетентнісного підходу. Початкова школа. 2017. №10. С.20-25.
35. Мещерякова Н.П. Актуальні питання методики викладання літератури. Навчально-методичний посібник. Кривий Ріг, 2017. 119 с.
36. Марченко Н. КЛЮЧ до читання. Початкова школа. 2019. № 4 (598). С. 57-61.
37. Мельник С. Порівнюємо твори різних жанрів (урок літературного читання у 3 класі). Початкове навчання та виховання. 2017. № 33. С. 25-29.
38. Міняйло Н.О. Сучасний урок у початкових класах. Київ. Магістр, 2017. 156с.
39. Мельниченко І. М. Формування громадянської та національної самосвідомості особистості в поліетнічному освітньому середовищі: метод. рек. та розробки уроків і вихов. Годин. Початкове навчання та виховання. 2016. № 22/24. С. 39–52.
40. Мартиненко В. Врахування особливостей художніх текстів у процесі моделювання уроків літературного читання у 2-4 класах. Початкова школа. 2015. № 11. С. 34-38.
41. Науменко В. Комплексний аналіз художнього твору: методичні аспекти. Київ.: Початкова школа, № 10. 2018. С. 22-25.
42. Новицька В.В. Вивчення віршованих творів на уроках читання в початковій школі. Початкова школа. 2018. №10. С.23-27.
43. Навчальні програми для 1-4 класів. 2017. К. Режим доступу. URL: <https://>

- [//mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlyarochatkovoyi-shkoli](http://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlyarochatkovoyi-shkoli). (дата звернення: 12.08.2025).
44. На допомогу вчителю початкових класів 3 клас: для загальноосвіт. навч. закл. України. К. Видавничий дім «Освіта», 2016. 160 с.
  45. На допомогу вчителю початкових класів. 4 клас: для загальноосвіт. навч. закл. України. К.: Видавничий дім «Освіта», 2016. 160 с.
  46. Нова українська школа: порадник для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н.М. К.: ТОВ «Видавничий дім» «Плеяди», 2017. 206 с.
  47. Нова українська школа: організація діяльності учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти: навчально-методичний посіб. М. Кірик, Л. Данилова. Львів: Світ, 2019. 136 с.
  48. Онаць О.М. Культура в освітньому демократичному середовищі. Постметодика. 2013. № 4 (113). С. 31–37.
  49. Ольшанська, С. М. Україна – єдина країна: година спілкування. Початкове навчання та виховання. 2016. № 22/24. С. 108–111.
  50. Онопрієнко О. Елементи літературного аналізу творів на уроках читання. *Початкова школа*. 1996. №12. С. 13–15.
  51. Прищепка К. С. Навчання грамоти в 3 класі (Методичні рекомендації до підручника –Буквар). К. С. Прищепка. Київ. ФОРУМ, 2017. 143 с.
  52. Постельняк А.І. В.О. Сухомлинський: діалог із сучасністю. Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2015. 178 с.
  53. Поліщук Л.С. Професійна успішність педагогічного працівника як основа менеджменту якості освітнього процесу. *Педагогічні читання*. Випуск 13, 2019. С.322-325.
  54. Потапенко В.В. Формування духовності особистості. Шлях освіти. 2017. №7. С.21-22.
  55. Прищак М.Д. Генеза поняття духовності в педагогічній думці України (друга половина ХІХ - 20-ті роки ХХ ст.): [монографія]. Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2015. 172 с.

- 56.Палихата Е. Я. Формування ввічливості у процесі навчання культури діалогічного спілкування. Наукові записки ТНПУ . Літературознавство. 2016. № 44. С. 95-99.
- 57.Полевікова О. Б. Аналіз методичних підходів до мовної освіти дітей у контексті словоцентризму. Педагогічні науки. Херсон, 2017. Вип. 75.С.16-24.
- 58.Програмові вимоги. Нова українська школа. URL: <https://readmon24-new.ed-era.com/> (дата звернення: 27.07.2025).
- 59.Професійний стандарт «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» постанова Каб. Міністрів України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20> (дата звернення 26.06.2025).
- 60.Савченко О.Я. Українська мова та читання: підруч. для 2-го кл. Київ: Оріон, 2019. 142 с.
- 61.Савченко О.Я. Українська мова та читання: підруч. для 3-го кл. Київ: Оріон, 2019. 150 с.
- 62.Савченко О.Я. Методичний аналіз навчального комплекту з предмета «Літературне читання» для 4 класу. Початкова школа. 2014. №7. С.3-9.
- 63.Савченко О.Я. Методичний аналіз підручника «Літературне читання» для 2-ого класу: зміст, структура, методичні настанови. Початкова школа. 2013. №5. С.15-16.
- 64.Савченко О. Методичні рекомендації до впровадження програми з літературного читання у 3 класі. Початкова школа. 2020. №9 (615). С. 7-14.
- 65.Савченко О.Я. Я люблю читати: кн. з літ. читання: дод. до підруч. «Літературне читання» для 2-го кл.: навч. посіб. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2013. 120 с.
- 66.Савченко О. Варіативність побудови уроків читання . Початкова школа. 2016. №9 С. 15–19.
- 67.Сухомлинська О.В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей. Шлях освіти. 2012. № 4. С.13-18.

68. Савченко О., Красуцька І. Українська мова та читання: Підручник для 4 класу ЗЗСО (у 2-х частинах): Частина 2. Київ.: УОВЦ «Оріон», 2021. 160с.
69. Савченко О. Розуміння молодшими школярами літературних творів: сутність процесу і засоби формування. Початкова школа. 2017. № 8. С. 6-12.
70. Ситченко А. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу: Монографія. Київ: Лентвіт, 2014. 304с.
71. Удяк Г. Художній образ як центральний компонент структури літературного твору. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство. 2014. № 19. С. 147 – 150.
72. Українська мова та читання: підруч. для 4 кл. загал. серед. освіти. У 2ч. Ч.2. / А. Савчук. Тернопіль: Підручники і посібники, 2021. 160с.
73. Хрестоматія сучасної української дитячої літератури для читання в 3,4 класах серії «Шкільна бібліотека» / укладач, автор передмови Стус Т.В. Львів: Видав-во Старого Лева, 2016. 192с.
74. Цимбалюк Л. Проблеми введення літературознавчої пропедевтики в початкових класах. *Початкова школа*. 2020. №11 С. 7 – 9.
75. Чумакова А. А. Емоційна культура як педагогічний феномен: підходи, поняття, структура. Педагогічні науки. ЗНУ. Випуск 1 № (31), 2019. С. 63-71.
76. Шевченко Г.П. Педагогіка духовності. Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць / [гол. ред.: Г.П.Шевченко]. Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В.Даля, 2017. Вип. 1. С.3-9.
77. Шахновська І. І., Вознюк А. М. Відтворення емоцій персонажів дитячої художньої літератури : перекладацький аспект. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія. 2018. Вип. 32 (2). С.182 –184.
78. Шмельова Т. В. Основні характеристики естетичного світоприймання молодших школярів. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. Вип. 17 (27). Київ:

2012. С.142 – 146.

79. Шулькова К. І. Тенденції розвитку дитячої літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття / Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Філологічні науки. 2015. Вип. 5. С. 294 – 303.
80. Яриніч О. Проблеми естетичного виховання в досвіді вчителів початкових класів. Початкова школа. 2014. №9. С. 4 – 8.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета-завдання

- I. 1. Які почуття викликала у тебе поезія Оксани Луцевської «Півонія, Аль і я»:
- а) сум
  - б) смуток
  - в) радість
  - г) задоволення
  - д) почуття прекрасного.
- Свої почуття опиши 1-2 реченнями.
1. Як ти уявляєш півонію?
- а) рожевою
  - б) білою
  - в) радість
  - г) червоною
  - д жовтою
2. Яким ти уявляєш Аля?
3. Які почуття викликають у тебе хатні тварини? Розкажи про них.
- II. Що схвилювало тебе у творі «Пташка»
1. Ти маєш досвід дарування чого-небудь воїнові ЗСУ?
2. Які обереги ти знаєш?
3. Що було для брата оберегом на війні?
- а) листи
  - б) бавовняна пташка
  - в) талісман
  - г) годинник
- III. Які враження справили на тебе твори Анатолія Качана «Гойдалка для Дунаю», «Рідні береги» і «Після бурі»?
1. а) піднесений настрій
б) приємні спогади
в) ніяких
г) захоплення
2. Які картини у твоїй уяві постали під час питання твору «Гойдалка для Дунаю» (1-2 речення)
3. Які почуття пережив командир корабля який побачив перший вогник України?
- а) гордість

- б) щастя
- в) задоволення
- г) порятунок

Розкажи про це 2-3 речення.

4. Яким ти уявляєш море? Ти бачив море коли-небудь? Як автор описує Чорне море? Які почуття викликали в тебе рядки окраси міських парків?

1. а) захоплення
  - б) радість
  - в) задоволення
  - г) ніяких

2. Які ти пережив емоційні враження коли гуляв осіннім парком чи сквером? опиши їх (2-3 речення).

4-Б Ірина Кашка

- I смутно
 2 Квіти гарно
 3 Дарив квіти вшестеро
 4 Білі
 Вірши собака
 5 У мене папулай Кеша
 6 робив галубів суче воїнів
 7 Тамашка тамішман
 8 Кішко
 9 сун
 10 Я був на морі гарно
 11 Збирав різні каменці мистя, гарно.

4-Б

Бруй ПТшарій

- I радість
 Приємно одержати квіти
 Дарив квіти мамі, сестри,
 Юзеві
 собака друз
 У мене кіт і собака є
 ПТшарій принесе щастя
 Не знаю
 Існує
 Я був на морі у ПТшарій, гарно.
 Осень дуже гарно.

4-А

Тютюнь Оля

1. Птички радісно
2. Квіти краса землі
3. Букет у вазі красиво
4. Тожаві
5. Тел це друг вірний мой
6. Кім Ватсон, ніжний
7. Малювала і листи писала
8. Пташку зробила дівчинка брату на
вінну з бавовни. Майманом його обрамляє.
9. Радість
10. Море це радість і щастя
11. Осень найкраща пора на калюра і звуки
природи

4-а

Собко Лідія

1. Гарні вранішня
2. Квіти це красиво
3. Дарувати квіти приємно
4. Домашні тварини - ханюк, папула, кіт
5. Пташка майман
6. Душе гарно на дулі
7. Я тебе шідаюся, це радісно.
8. Щастя
9. Море на лонна передати словами.
Жаспиріє гарний.
10. Осень душе гарна пора. Бавовно
ризник калюрів, це менно і радісно.

4-а

Лось Людмила

1. Радість
2. Я мали тебе друго квіти і це прекрасно
  3. Ротеві
  4. Голити не
  5. У мене кіт Бакс, а його люблю
  6. Я друвала воїни ЗСУ мамонки до свята
  7. Бавовна пташка
  8. приємні сподари
  9. щастя
  10. Я дошла всім нейздаті дуже ігри мета різнобдвіне

Додаток В

Ліцей №12
Жовтоводської міської ради
Ідентифікаційний код 19438868
1.2025 № 740

ЗВІТ
про проведення апробації кваліфікаційної роботи
на тему: «Збагачення духовного світу молодших школярів
засобами аналізу художнього твору на уроках словесності»
студента психолого-педагогічного факультету
спеціальності 013 Початкова освіта
денної форми здобуття освіти
другого (магістерського) рівня вищої освіти
Фролова Володимира Сергійовича

У період з 29 вересня по 7 грудня 2025 н.р. на базі Комунального закладу загальної середньої освіти ліцею №12 Жовтоводської міської ради проводилася апробація програми дослідно-експериментальної роботи, для якої було обрано учнів 4 класу.

У процесі дослідження:

1. Проведено дослідно-експериментальну перевірку впливу художніх творів на збагачення духовного світу молодших школярів на уроках словесності.
2. Розроблено програму дослідження з метою збагачення духовного світу молодших школярів засобами аналізу художньої літератури.
3. Упроваджено систему вправ та завдань на естетичне виховання молодших школярів при вивченні художніх творів.

Дослідну роботу здійснено під науковим керівництвом кандидата педагогічних наук, доцента кафедри початкової освіти Кравцової І.А.

Результати кваліфікаційної роботи на тему «Збагачення духовного світу молодших школярів засобами аналізу художнього твору на уроках словесності» підтвердили достовірність висунутої гіпотези, що дає підстави вважати апробацію даної програми успішною.

Звіт складено 7 грудня 2025 н.р.

Студент

Директор

Учитель

Фролов В.С.

Капуста Т.В.

Дядченко Л.А.